

ENDÜLÜS'TEKİ ULEMÂ BERNÂMECLERİ'NE DÂİR KİTAPLAR (*)

Yazan : Abdülazîz el-EHVÂNÎ

Çeviren : Mehmet Sait TOPRAK(**)

THE AGENDA BOOKS OF THE SCIENTISTS IN ANDALUSIA

This article deals with the role of the books of al-baramic that written by Andalusian Traditionists on the Hadith literature and the development of education system. The article studies the differences and similarities between the scholarly approach to the works of Andalusian and the Orient scientists.

In fact, each of the translations of the word “*al-barnamac*” from Arabic into English is not enough to define its meaning. Because of that we have forced to choose the word of the “*Agenda*” instead of “*al-baramic*”. The word of the “*al-baramic*” is more scientific and specialized in Hadith literature. It is distinguished and superior kind of book in its contents.

Especially in Andalusia this word i.e. al-baramic used to classify like these books. In instead of this denomination, in the Orient World (i.e. Mashriq) used to classify these works as “*al-fihrist*” (index, catalog, catalogue, list), “*al-mu‘cam*” (dictionary, lexicon), “*al-mashyakha*” (the list of teachers; sheikhdom). We try to show some particular style of like these works that written by Andalusian scientists from their teachers’ dictations. In classical education system, specially in Hadith Science, when the pupils hear something from their masters, immediately record these hearings in their agenda. After death of these teachers and they finish their learning (Islam dominated the curriculum; students were taught—mostly by rote learning—Qur’anic studies, Islamic law and jurisprudence, Arabic and calligraphy and a few other subjects. Upon graduation a student received from his müderris an icazet—a certificate of competence—and he was then eligible to follow a career as a member of the ulema in law, teaching or administration. In all three of these branches knowledge of the seriat was of the greatest

---

(*) Bu tercüme, Abdülazîz el-Ehvânî'nin *Mecelletü Ma'hed'il-Mahtûtât'il-'Arabîyye* (Revue de L'Institut des Manuscrits Arabes)'nin cild : 1, Sayı : 1, Mayıs 1955'de Kâhire'de yayınlanan dergide yer alan «*Kütübü Berâmic'il-'Ulemâ fi'l-Endelüs* » adlı makâlesinin 91-120. sayfalarından yapılmıştır. Önünde * işareti olan dipnotlar, çeviren tarafından eklenmiştir.

(**) Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

importance) they collect these in a book to remember their teachers with gratitude.

Anahtar Kelimeler : Bernâmeç, Berâmic, Fihrist, Mu'cem-Meşyaha, Şeyh.

Bernâmeç Türü Eserlerin Önemi

Bu çeşit eserler, Endülüslü âlimlerden çoğunun ehemmiyetle üzerinde durdukları orijinal eserlerdir. Bernâmeç nevinden eserler, hem geçmişteki ulemâ, hem de onları tâkip eden nesilde, büyük bir ilgiye mazhar olmuşlardır. Öyle ki, biz, okuduğumuz her biyografik eserde, “*onun bir bernâmeçi var*”; ya da “*o, bir fihriste sâhiptir*” şeklinde haberlere rastlarız. Ne var ki, bu *bernâmeç* ve *fihrist* türü eserlerin pek çoğu kaybolmuş, çok azı ise bize kadar ulaşabilmiştir. Bununla beraber, günümüz âlimlerinden bu tür eserlere eğilen, neredeyse yok gibidir. Bu eserlerden, ancak **İbn Hayr el-İşbîlî**'nin “*Fihrist*”i neşredilmiştir. İkincisi de, bizim yayına hazırladığımız ve sizin de makâlenin sonunda göreceğiniz üzere, **İbn Ebî'r-Rabî' el-İşbîlî**'nin “*Bernâmeç*”idir⁽¹⁾. Bu tür eserlerden pekçoğu da, onların neşre hazırlanmasını üstlenecek gayretli araştırmacıları beklemektedir. Ben, Tanrı'dan, bunun en yakın zamanda gerçekleşmesini niyâz ederim. Zîrâ, bu tür eserler yayımlandıkça, onlardan istifâde imkânı doğar. Buna yönelik yayınların çoğalmasıyla da, yeni alanların keşfine ve mukâyeseli çalışmaların oluşmasına zemin hazırlanmış olur .

Bernâmeçlerin orijinal olan tarafları hakkında şunları söyleyebiliriz: *Bernâmeçler*, bir âlimin, çeşitli ilimlerden yararlandığı ve okuttuğu eserleri, okuduğu kitâbın ismini ve müellifini, ya da kendisinden **hadis** aldığı veyâ kendisine **hadis** okuduğu hocasını, veyâhut da ilk müellife kadar varan **senedini** kaydettiği kitaplardır. Kimi zaman, bu tür eser verenler, kendi gözlem ve tesbîtlerini yaparken; ders okuduğu mekânı ve bulunduğu konumunu, *ders*'e başladığı ve *ders*'i bitirdiği târihi de zikrederler. Açık olan bir şey var

---

⁽¹⁾ Şunu ifâde etmeliyiz ki, **el-Ehvânî**, adı geçen *Bernâmeç*'i, derginin bundan sonraki sayısında yayınlamak zorunda kalmıştır. Çünkü, kendisine ayrılan yer yeterli gelmemiştir.

ki, o da, *Endülüs* ulemâsının kitaplara aşırı düşkünlüğüdür. Sonradan araplaşmış *İspanyalı Julian Ribera y Tarrago*, Endülüslü âlimlerin kitaplara olan bu aşkıni çok değerli ve bir o kadar da önemli araştırmasına konu etmiştir⁽²⁾. Fakat biz, iyi biliyoruz ki, onların hocalarıyla karşılaşma istekleri, kitapları tedârik etme hırslarının ötesinde idi^(*). Bundan dolayı, bu *bernâme*lerin bâzıları, - kitaba ihtimâm göstermelerine rağmen- şeyhlere tahsîs edilmiş bir *mu'cem-meşyaha* tarzındadırlar. Bu eserler, bir yönüyle, şeyhlerinden aldıkları hadîslere, onların biyografilerine ve ilmî konularına ayrılmıştı. Tabî ki, bu yapılırken de, orta yol ve itidâl hep gözetilirdi. Sözün özü, *bernâme*ler, bir âlimin susuzluğunu giderdiği *kültürel menbâları* ve onun benimsediği *usûlü* ortaya koyan son derece kıymetli *kayıtlardır*. Su götürmez bir gerçek de, bu türün, bir âlimin istifâde etmek sûretiyle te'lif ettiği eserine kaynaklık eden kitapları ve bu sâyede de, yazarın hocası ve, tâbir yerinde ise, *bernâmec* sâhibinin hangi görüşleri nerelerden ve ne şekilde aldığını da belirleyen önemli *sicillerdir*.

Açıkçası, her geçen gün, İslâm kültürüyle ortaya konan Arapça yazılmış eserler dizisi büyümekte ve genişlemektedir. Bir tek disiplin etrafında, yüzlerce hattâ binlerce kitap kaleme alınmaktadır. Elimizde, bu kitapları, bilim dallarının konularına göre tertib eden ve alfabetik olarak takdîm eden bu türün bir takım örnekleri mevcuttur³. Fakat, bu kitaplardan hangileri, çeşitli asırlarda ve farklı çevrelerde tercih edilmiş, ve yine hangileri medreselerde yeni başlayanlara bir ders kitabı olarak okutulup, ders verenler arasında mürâaat kitabı olmuştu? şeklindeki soruların cevapları hâlâ yeterince açık

(²) Julian Ribera y Tarrago, *Bibliofilos y Bibliotecas en la Espana Musulmana* (Diset y Opusc. T. 1, s. 180), Madrid 1928.

(*) Aslında, burada **el-Ehvâni**'nin zımnen söylediği ya da söyleme gereği duymadığı bir husus da şu ki; bu tür *bernâmec* nev'inden eser veren âlimlerin pek çoğunun, aynı zamanda muhaddis olması; ve hadis geleneğinde de, şeyhle yâni hocayla *likâ* (birebir yüzyüze karşılaşp bilgi alışverişinde bulunma)'nın geçerli bir metod sayılmamasıdır. Durum bu olunca, geleneğin devâmı olan bu anlayış, *şahistan rivâyet*'i, *kitaptan rivâyet*'e tercih etmiştir. Muhaddis olmalarından ötürü, talebenin hocasını görme arzusu (*likâ*), aslında geleneğin verdiği bu *bizzat görme-görüşme* anlayışıdır.

(³) Bunların en meşhurları: **İbn'un-Nedîm**'in *Fihrist*'i; **Taşköprülüzâde**'nin *Miftâh'us-Sa'âde*'si ve **Kâtib Çelebi**'nin *Kesf'üz-Zunûn*'udur. Bu üç eser de, basılmıştır.

bir şekilde ortaya konmuş değildir. Evet, *bernâme* türü kitaplar, bu meseleyi gün yüzüne çıkarmada, bizim adımıza rehberlik görevini üstlenirler. Onlar, bize, meselâ hicrî beşinci asırda *İşbîliye*'de *Nahiv* kitaplarından hangisinin okutulduğunu; ve hangilerinin dördüncü asırda *Kurtuba* medreselerinde ders kitabı yapıldığını; ve yine hangilerinin altıncı asırda *Tunus*'ta revaçta olduğunu haber verirler. Yâni, en açık ifadeyle, biz onlar vâsıtasıyla, insanlar arasında canlı bir şekilde tedâvülde olan kitapları biliriz. Bu yönüyle *bernâme*ler, sâdece kitapları sayıp döken 'genel nitelikli fihristler' den ayrılmaktadırlar.

Bu '*bernâme*ler'in bir diğer görevi de, *Endülüs*'teki kitapların hayâtiyetini ve onların doğu İslâm dünyâsında kaleme almanlarla bağlantısını kurmalarıdır. Doğu İslâm dünyâsındaki kitaplardan hangisi *Endülüs*'e girmiştir; ve bunlar, kimin eliyle *Meşrik*'tan *Mağrib*'e taşınmıştır?. Şüphesiz, kitabın *ismi* ve *Bernâme* sâhibinin zikrettiği *senedi*, bizi, bu iki mesele üzerinde durmaya zorluyor. Daha da önemlisi, *Doğu*'dan *Endülüs*'e giren kitapların sayısı ve bunlardan bir bilim adamının okuduğu kitaplarla karşılaştırıldığındaki oranları; hangi ilim dallarının, ilmî muhîti etki altına aldığı, ve bu tekel oluşturan kitaplardan benzerleri Doğu İslâm dünyâsında da varsa, bunların hangileri olduğu; bunların ne kadarının *Mağribli* ve *Endülüslü* âlimlere tahsis edildiği, ve sonraki ulemânın kitaplarının, kendilerinden öncekilerle ne ölçüde ve ne zamana kadar yarışır durumda olduğu? tarzında Bilim Târîhi'ni ve Arapça kaleme alınan eserlerin hayâtiyetini ilgilendiren bütün bu sorular ve problemler, *bernâme*lerin kesin ve açık bir şekilde aydınlatılabileceği niteliktedirler.

Doğu İslâm dünyâsında gördüğüm *bernâme* türü eserlerin neredeyse hepsi, "*sebet*", "*mu'cem*", ya da "*meşyaha*" adıyla geçmektedirler. Elimize, "*sebet: esbât*", "*mu'cem : me'âcim*" ve "*meşyaha : meşyahât*" türünden bazı eserler geçti. *Endülüslü* âlimlerin ortaya koyduğu *bernâme*lerin değeri hakkında söylenenler, Doğu İslâm dünyâsında ortaya konanlar için de söylenebilir. Bu eserlerin araştırılmasıyla, kitapların dolaşımı ile, o kitaplardan *Endülüslü* âlimlerle (*Mağribli* ulemâ), Doğu İslâm dünyâsındaki âlimlerin üzerinde ittifâk ettikleri eserler ortaya konabilecek; ve onlardan, sırf belli bir bölgede okutulanlar ortaya çıkacaktır. Böylelikle, bazı müellifler ve eserlerinin nüfûz ettiği coğrafya tesbit edilmiş olacaktır.

Biz, bu kitaplarda, bir talebenin karşılaştığı ve kendisinden ilim aldığı hocalarından bahsettiğini görürüz^(*). Şeyhinden (hocasından) bahseden kişi, - kimi zaman kısaca, kimi zaman da uzun uzadıya hocasını anlatsa da- olayı doğrudan aktaran kişi olduğundan, onun övgüsünü dile getirmiş ve belki arkasından bu kitaplarla kendi içinde duyduğu derin hissi okuyucuyla paylaşmak istemiştir. Bu durumu, genel nitelikli biyografik eserlerde görmemiz mümkün değildir. Çünkü, biyografiyi kaleme alanla, biyografisi verilen şahıs arasında uzun bir zaman dilimi girmiş; ve bunun da netîcesinde, nakil, *doğrudan* değil, *dolaylı* yollardan gerçekleşmiştir^(**). Bir yönüyle, talebe ile hoca arasındaki *vefâ* duygusu ve diğer taraftan ders gördüğü talebelik günlerinin *özlemi* gibi sâikler, bir kısım ilim adamını, bernâmecelelerini yazmaya teşvik etmiştir. Meselâ, bu husûsu, **Ebû'l-Hasan er-Ru'aynî**, *Bernâmece*'nin mukaddimesinde şöyle dile getirir⁽⁴⁾: “*Hâfızamdan silinmeyen bâzı hâtıraları kayıt altına aldım ve zihnimde iyice emin olduğum bâzı hususları ve ayrıca kendileriyle karşılaştığım ve bilgi aldığım hocalarımın isimlerini ve onlardan aldığım faydalı bilgileri -gerçi pek çoğunun ismi nisyanla yoğrulmuş insanın hâfızasından çıksa da ve faydalı olanların büyük bir bölümü gitse de- kaydettim. Ne var ki, bu kaydedilen yararlı bilgilerin çoğu oradan oraya yolculuk yaparken ve diyar diyar gezmekle silinip gittiler! Hele ayrılık ve bir sürü musibet ve zamanla başımdan geçen olaylar var ya!... birden tüm bunlar, beni, hâtıralarımı kayıt altına almaya ve yazmaya teşvik etti. Yeri gelmişken burada, hocam es-Sâlih Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Gâfîkî'nin bana rivâyet ettiği şu sözü kaydetmeliyim: “Kâdı Ebû'l-Fazl 'İyâz b. Mûsâ ... Kâdı Ebû Ali es-Sadeî'nin: Ben, Ebû Mu-*

(*) Geniş bilgi için bkz. Ali Yardım, *Hadis II*, s. 80, İstanbul 1997.

(**) Burada dikkati çeken önemli bir husus vardır. Şöyle ki; *Bernâmece*ler, genel nitelikli terâcim kitaplarından farklı olarak, bir nevî talebenin hocasının hâtıralarını içerdiğinden, duygu yüklüdürler. Zira, bu, tabii bir durumdur. Genel nitelikli biyografik eserlerde ise, araya asırlar girmiş bir şahıs hakkında yazılacak bir hal tercümesi, elbette ki bernâmeceye ya da *mu'cem-meşyaha* kitaplarında yazılanlardan içerik ve anlatım tarzı bakımından daha farklı olacaktır. Tabakât kitapları daha resmî ve donuk ifâdeleri kullanırken, bernâmecelelerde daha sıcak ve samimî bir anlatımın benimsendiğini söylemek yanlış olmasa gerek.

(4) **Ebû'l-Hasan er-Ru'aynî**, *Bernâmece*'nin mukaddimesinde bu hususu açıklar. İleride, bundan tekrâr söz edeceğiz.

hammed Rızkullah b. Abdülvehhâb et-Temîmî (Allah'ın merhameti üzerine olsun)'nin: “Bizden istifâde edip de, sonra andığınızda hayırla yad etmemeniz, hiç de size yakışan bir şey değil!” dediğini işittim, der.

“Bana, yüce insan, büyük fakih Ebû'l-Hüseyn b. Kâdı Ebû Abdullah b. Zerkûn; ve bize de, babam –Allah rahmet etsin- Ebû Abdullah'dan (...) o da İbn Galbûn'dan ... o da, Muhammed b. İshâk b. Râheveyh (Râhûye)'in babasından duyduğu şu sözlerini aktardı : “Ben, hemen hemen her gece, bizden bir kitabı okuyan talebeye ve bizim kendisinin kitabını okuduğumuz hocalarımıza hayır duâda bulunurum. Allah, rahmet ve şefkatini kendilerinden ilim tahsîl ettiğimiz tanınmış hocalarımızın üzerinde dâim eylesin! Ve bizi de, onlarla ve onlardan öncekilerle Dâr'us-Selâm'da haşr eylesin!” dediğini duydum, der.

Bernâmeclerin Menşei

Bu tür kitaplar, -kendine hâs bir yapıları varmış gibi gözükseler de- köken olarak *Hadîs* ilmine dayanırlar; ve bazı terim ve üslûbuyla da, zâten *Hadîs*'in ana formunu muhâfaza ederler. Biliyoruz ki, *Hadîs* ilmi, kendisinden bir çok ilmin neş'et ettiği bir disiplin oluşunun yanında, bağlı ilimlerin gelişmesinde de bir çakmak taşı görevini üstlenmiştir. Genel anlamda, muhaddisler, “mu‘cem” ve “meşyaha” türünü, kendi terminolojilerinde hadis kitapları içinde saymışlardır. **Muhammed b. Ca‘fer el-Kettânî**, muc‘emler hakkında şunları söyler: “*Muhaddislerin ıstılâhında mu‘cem: İçindeki hadîslerin, sahâbeye, şeyhlere, ya da beldelere ve diğerlerine göre tertîb edilmiş eserlerdir. Çoğunlukla, bunlar, Taberânî'nin el-Mu‘cem'ul-Kebîr'inde olduğu gibi* ⁽⁵⁾ *alfabetik olarak düzenlenmişlerdir*”⁽⁶⁾.

(⁵) **Taberânî**, sahâbe isimlerini alfabetik olarak tertîb ettiği bu eserine, **Ebû Hureyre**'nin *Müsned*'ini almamıştır. Bunun dışında, **İbn Ömer**, **İbn Abbâs** ve **İbn Mes‘ûd** gibi müksirûnu da eserine almamıştır. Eser, tam anlamıyla alfabetik değildir.

(⁶) **Kettânî**, *er-Risâlet'ül-Müstatrafe li-Beyâni Meşhûri Kütüb'is-Sünnet'il-Müşerreffe*, s. 101 (müellifin kullandığı baskı Beyrut 1332 (1913) tarihlidir).

İbn Hacer, bu mu‘cem ve meşyahaları, mu‘cem ve meşyaha lafzını bir araya getirmek sûretiyle oluşturup “*el-Mu‘cem’ul-Müfehres*”⁽⁷⁾ adını verdiği kitabında, rivâyetlerinin âdeta bir fihristini sunar. Ve o, “**Meşhayalar Hakkın-daki Fasil**”da şöyle der : “*Evet, meşyahalar, mu‘cemlerle aynı mânâda kullanılırlar. Ne var ki, mu‘cemler, meşyahaların aksine, şeyhlerin isimlerine göre alfabetik olarak tertîb edilen eserlerdir*”.

Önceki muhaddisler, hadîsleri, kendisinden aldıkları râvîlere isnâd ederlerken, bernâmec türü eser kaleme alan yazarlar ise, rivâyetleri âlimlere ve onların kitaplarına isnâd etmişlerdir. *Bernâmec* türü eserlerdeki rivâyetlere gelince, onlar, kitap ve iki kapak arasına alınmış müdevven hadîsleri ihtivâ eden mecmûalardan meydana gelirler. Bu sâyede, buradaki ismi geçen râvînin, eserleri olan bir âlim, ya da bu eserleri taşıyan biri olup olmadığı anlaşılır. Bu, tedvîn hareketinin yaygınlaşması ve bu hareketin sözlü rivâyetle rekâbetinin tâbiî bir gelişiminden kaynaklanmıştır. Bu rekâbetin, **İbn Haldun**’un şu sözleriyle bittiğini anlıyoruz : “*Bu dönemle birlikte, bir miktar hadîs tahrîc etmek ve eski ulemânın eserleri üzerinde istüdrâk türü eserler yapma devri sona ermiştir. Artık yeni dönem, hadîsin ana kaynak kitaplarını tashîh ve onları musannıflarının eserlerinden aynen rivâyet etme zamânıdır...*”^(*)

Daha sonra çalışmalar, hadîs mecmûalarını kayıd altına almanın ötesinde, din ilimleri, dil, edebiyattaki rivâyet türlerinin tesbîti sorununu gündeme getirmiştir. Aynı durum, muhaddislerin kullandığı *mu‘cem* tâbirinin, ‘*me‘âcim’uş-şu‘âra*’ (şairler tabakâtı), ‘*me‘âcim’ul-üdebâ*’ (edîbler tabakâtı) ve ‘*me‘âcim’ul-buldân*’ (şehirler sözlüğü) şekline dönüşmesinde de görülür.

Bizde ise, Beyrut 1406 (1985) baskısı olup, aynı konu, sayfa 135’te işlenmiştir. **Yusuf Özbek** tarafından *Hadis Literatürü* adıyla Türkçe’ye tercüme edilip, İz Yayıncılık tarafından 1994 yılında *İstanbul*’da yayımlanan baskısında ise, s. 280-281 arasında yer almaktadır.

(7) Biz, ileride, bernâmec kitapları arasında bu *el-Mu‘cem’ul-Müfehres*’ten söz edeceğiz. Bu metin de, Kâhire’deki Dâr’ul-Kütüb’deki eserin yazmasının 84. varâğından alınmıştır.

(*) **İbn Haldun**, *Mukaddime*, “*Hadîs İlimleri Bahsi*”, s. 419 (Bulak 1320 / 1902 3. baskı). Ayrıca, **Süleyman Uludağ**’ın Türkçemize kazandırdığı tercümesindeki yeri için bkz. *Mukaddime*, s. 1042, 3. paragraf (Dergah Yayınları, İstanbul 1988).

Müellifler, aynı mânâda kullanılan *fihrîst* ve *bernâme ec lâfzını*⁽⁸⁾, yazdıkları kitapların konularına en yakın bir şekilde delâlet etsinler diye tercih etmişlerdir. Her iki kelime de, *Arabça* kökenli olmayıp, *Farsça*'dan alınarak arapçalaştırılmış kelimelerdir⁽⁹⁾. Bununla birlikte, '*mu'cem*' kelimesi, gördüğümüz gibi- zaman zaman *fihrîst* ve *bernâme ec* kelimeleriyle aynı mânâda kullanılmıştır. Hattâ, *Endülüslü*'te *mu'cem* kelimesi, rivâyetlerin yanında, hoca ya da talebelerin hayat hikâyelerine dâir kitaplarla özdeşleşmiştir⁽¹⁰⁾. Biz, *Endülüslü* âlimlerden *bernâme ec* türü eser kaleme alanlarına baktığımızda, onlardan çoğunun, ya *Hadîsçi* (muhaddis) ya da alanlarında *Hadîs*'e geniş yer veren âlimler olduğunu görüyoruz. Bunlardan sonra, *Fukahânın* ve *Nahivcilerin mu'cem*leri gelir. Ne var ki, biz, bir edebiyatçı yâhut şâirin, rivâyet ve râvî bilgisinden doğmuş ve kendi başına bir tür oluşturmuş bir *bernamec* ortaya koyduğunu bilmiyoruz.

Endülüslülerin Bernâme ec Türü Kitaplardaki Yöntemleri

Bernâme ec müellifleri, bu kitapların bâblara ayrılması ve taksiminde farklı metodlar kullanmışlardır. **Kitapla**, *aktarılan haberi*, **şeyhle** de, *rivâyeti* kasdetmişlerdir. Ayrıca, *bernâme celer*; hacimleri, kısalık, uzunluk ve bir konuya inhisâr etme vb. hususlarda da farklılıklar arz etmektedir. Biz, bu metodlardan bâzılarını, kendi kitaplarından çıkarmak sûretiyle, müelliflerinin üslûbları hakkında bir takım bilgiler sunacağız :

Birinci Metod : Kitaplar esas alınarak, konularına göre tertîb edilmesi metodu. Bu türün en güzel misâlini, **İbn Hayr el-İşbîlî**'nin "*Fihrîst*"i

---

(⁸) **İbn Hayr**, her iki lafzı (*fihrîst* ve *bernâme ec*) tek bir kitap için kullanmıştır. İleride bunun örnekleri verilecektir.

(⁹) Bkz. *Tâc'ul-'Arûs*, "*Fehrese*" ve "*Bernâme ec*" maddeleri; *Kâmus-ı Steingass*, "*Bernâme*".

(¹⁰) Bu türden olmak üzere, **İbn'ul-Ebbâr**'ın "*el-Mu'cem fî Ashâbi Ebî Ali es-Sadeft*" adlı eseri elimize geçti. Bu eser, el-Mektebet'ul-Endelusiyye (Bibliotheca Arabico-Hispana)'nin dördüncü cildi olarak, **Franciscus Codera**'nın editörlüğünde 1886'da *Madrid*'de basılmıştır.

temsîl eder. Biz, diğer kitaplara kıyasla, onun metodunu açıklamak ve bazı özelliklerini ortaya koymak için, bu eserin ihtivâ ettiği konuları kısaca tanıtaçağız :

İbn Hayr'ın "**Fihrist**"i : Bir '*mukaddime*'den sonra, **İbn Hayr, Hadîs İlmî**'ndeki mahâretini ortaya koymak maksadıyla, söylediğı her cümleye, muttasıl senedle gelmiş bir hadîs getirir ve ardından da, *Kur'ân İlimleri* ⁽¹¹⁾ hakkında te'lif edilen dîvânlardan rivâyet ettiği haberleri serdetmeye geçer. Bunlardan; *Kırâat* kitapları, Kur'ân'ın *nâsihi* ve *mensûhu*, *ahkâm* ve *tefsîr* kitaplarından söz ederek başlar. Bu konuyu bitirdikten sonra, *Hadîs* 'e geçer ⁽¹²⁾ ve *Muvattâ'lar*, *Musannaflar* ve *Müsnedler*le başlayıp, *Hadîs İlimleri*'ne dâir diğer *İlel*, *Târih* ve *Ricâl* kitaplarıyla devâm eder. Eserinin bu *Hadîs* bâbı, **İbn Hayr**'ın en geniş ve dolu olarak sunduğı bâbdır. Bunların ardından, *Siyer* ve *Ensâb* kitaplarıyla, bu bâbı bitirir ⁽¹³⁾. Sonra, *Fıkıh* kitaplarına geçer ve burada diğerlerine nazaran, bu bölümü *Mâlikî* mezhebindeki kitaplarla sınırlayarak, konuyu devam ettirir. Bu bâbdan sonra, *Usûl-i Dîn*, *Fıkıh*, *İlmin Fazîleti*, *Zühd* ve *Rekâik*'a dâir kitaplara bir bâb tahsis eder. Daha sonra da, '*Dilbilgisi, Linguistik, Edebiyat, Şerhler, Arap Şiirleri, Muhaddisler ve Bunlarla İlgili Kitaplar*' başlığını verdiği geniş bölüm açar. O, bu bâbda, **Ebû Ali el-Bağdâdî**'nin orijinal olarak verdiği "*haberler*"e benzer, sâdece *Endülü*s ulemâsına has, bir takım orijinal bilgiler aktarır ⁽¹⁴⁾.

Bu dolu dolu doyurucu bilgileri verdikten sonra, hocaların rivâyetlerini toplayan *Fihrist* kitaplarından aktardığı zengin ve yüklü bir liste verir. Bu yönüyle, onun bu eseri, kendi türünde emsâlsiz bir eserdir ⁽¹⁵⁾. Söz konusu bâb, o dönemin te'lif hareketine ışık tutan bu *bernâme*lerin pek çoğunu ih-

⁽¹¹⁾ Bkz. s. 240.

⁽¹²⁾ Sayfa 77'den başlar, bu bâb 150 sayfa kadar devâm eder. Bu, neredeyse kitabın üçte birini oluşturur.

⁽¹³⁾ Sayfa 230.

⁽¹⁴⁾ Sayfa 255.

⁽¹⁵⁾ Sayfa 398.

tivâ ettiğinden, son derece önemlidir. O, bu bâbı, yalnız “*fihrist*” ya da “*şüyûh*” lâfzıyla sınırlandırsa da, kitabının diğer yerlerine bakıldığında, her iki kelimeyi – yâni *fihrist* ve *bernâme* kelimesini-, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, aynı anlamda kullanmıştır. Zaten, onun, **İbn Başkuvâl**⁽¹⁶⁾, **Ebû Mervân b. Serrâc**⁽¹⁷⁾, **Ebû Ali es-Sadeff**⁽¹⁸⁾, **Mekkî b. Ebî Tâlib** ve **İbn’ul-Hâc et-Tüceybî**’nin⁽¹⁹⁾ *Fihristleri*’ne işâret etmesi de, bu iki kelimeyi birbiri yerine kullandığını gösterir.

İbn Hayr, bu kitabında, hocalarına dâir gösterdiği titizlik; kendi rivâyetlerinin senedinde geçen isimlerini ve bir takım lâkab ve görevlerini zikretmekten ve onların vefât etmiş olanlarına rahmet dilemekten öteye geçmez. O, neredeyse gittiği hiç bir yerden ve oraya gidiş târihinden söz etmez; ancak, nâdiren de olsa, **en-Nefezi**’nin biyografisinde olduğu gibi, “*Ondan, 518 (1124) yılında İsbîliye’deki evinde semâ yoluyla rivâyetler aldım*” şeklinde bâzı notlar kaydeder*. **İbn Hayr**, *Bernâme*’inde, kitapları fasıl fasıl verdikten sonra “ *باب تسمية الشيخ الذين رويت وأجازوا لي لفظاً وخطاً عن لقيته وعن لم ألقه رحمهم الله* ” “*Karşılaştığım ve karşılaşmadığım hocalarımdan -Allah’ın rahmeti onların üzerine olsun- rivâyet aldığım ve bana sözlü ve yazılı olarak kitaplarını rivâyet etme hakkını (icâzet metodu) verenlerin isimleri*” adıyla yeni bir bölüm açar. Ne var ki, bu bâb, sâdece *Kurtuba, el-Meriyye* (Almeria) , *Mâleka*^(**) ve *el-Cezîret’ül-Hazrâ* gibi şehirlere nisbet edilen isimlerden oluşmaktadır.

İbn Hayr’ın *Fihrist*’i, büyüklüğü ve içinde çok fazla ismin yer alması yönüyle, Endülüslü âlimlerden bize ulaşan *fihristler*’in en genişisi olarak kabûl edilir. Bizim de anladığımız kadarıyla, pek çok muhaddisten icâzet yo-

(16) Bkz. **İbn Hayr**, s. 271’de **İbn Başkuvâl**’dan şunları aktarır: “ *O, Bernâme’inden bana mezkûr senediyle rivâyette bulundu*”.

(17) Sayfa 400 ilâ 432’yi karşılaştırınız.

(18) Bkz. s. 235, 430, 434.

(19) Bkz. s. 335, 363, 429, 434.

(*) Bkz. *Fihrist*, s. 336. Tam adı; Ebû Abdullah Muhammed b. Süleymân b. Ahmed en-Nefezi’dir (Çev.)

(**) Bu yer hakkında geniş bilgi için bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu’cem’ül-Buldân*, V, 43.

luyula aldıklarından söz etmesi ve kitabının kimi bölümlerinde de bunları vermesi, bu eserin kıymetini daha da arttırmaktadır⁽²⁰⁾.

İbn Mes'ûd el-Huşenî'nin Bernâmece'si : İbn Hayr el-İşbîlî'den önce, bu tertîb metodunu, İbn Mes'ûd el-Huşenî, kendi Bernâmece'ine uygulamıştır. İbn Mes'ûd; 544 (1149) senesinde Gırnâta'da vefât eden İbn Ebî Rûkeb⁽²¹⁾ olarak bilinen Ebû Bekir Muhammed'dir. O, ardında, Escorial Kütüphanesi'nin⁽²²⁾ çer çöpleri arasında bulduğumuz dağınık birkaç varacağı dışında hiç bir şeyi kalmayan bir Bernâmece bıraktı. İbn Ebî Rûkeb, Bernâmece'sinin baş tarafında şöyle der: “ Bu cüzdeki hedefim; - Allah'ın inâyetiyle- rivâyet hakkını aldığım kitapların belli başlılarını zikretmek, rivâyet tarîklerini belirtmek ve vakit el verdiği sürece isnâdları çok uzun olmayanları kısaca kaydetmektir” ve sonra şu sözlerle devâm eder : “Bunların başında; Kırâat, Tefsîr, Nâsîh ve Mensûh ve Ahkâm kitapları ile, Kur'ân ilimlerinden bunlarla ilgili olanlar gelir”. Ve ilk kitap olarak; Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib el-Mukrî'nin Kitâb 'ut-Tabsira fi'l-Kırâat 'is-Seb' el-Meşhûrât ile başlar; ve, “Ben, bu eserin tamâmını, fakîh üstâd el-Mukrî Ebû Mervân Abdullah b. Ömer b. Hişâm el-Hadramî'den okudum” der.

Anlaşıldığı kadarıyla, bu Bernâmece'si, İbn Ebî Rûkeb olarak geçen, Ebû Zerr Mus'ab b. Mes'ûd el-Huşenî toplamıştır. Yazma nüshanın bir yerinde, “Şeyh Fakîh Üstâd Ebû Zerr -Allah ondan râzı olsun- dedi ki: Benim yanımda babamın -Allah rahmet eylesin- kaydettiği bu eserin aslı vardır” şeklinde geçen ibâre de bunu gösterir. İleride sözkonusu edeceğimiz, İbn Ebî'r-Rabî'in

(20) Bkz. *Fihrist*, s. 16 (Mukaddime). Ayrıca, s. 453'te *Umûmî İcâzet* hakkındaki yorumuna bakınız. Bu mesele hakkındaki tartışmalar uzundur. Geniş bilgi için bkz. *a.g.e.*, s. 311 ve **Haftîb el-Bağdâdî** (ö:463 /1071)'nin *el-Kifâye fi 'İlm'ir-Rivâye ve'd-Dirâye*'sinin ilgili yeri (Haydarâbâd 1357).

(21) Hayatı için bkz. **İbn'ül-Ebbâr**, *et-Tekmile*, nu: 655; **Suyûtî**, *Buğyet'ul-Vu'ât*'ında (s. 105) İbn Rûkeb'in oğlu **Mus'ab**'ın babasından rivâyette bulunduğunu söyler. **Yâkût el-Hamevî**, *İrşâd*, XIX, 54 (Rifâ'î baskısı); **ed-Dabbî**, s. 121.

(22) Bu dağınık varaklar da, düzensiz bir şekilde toplanmış bir mecmûa (Legajos) içerisinde 1920 ve 1942 demirbaş numaralarında yer almaktadır. Bu varakların toplamı 20'ye kadar ulaşmıştır.

de *Bernâme*c’inde olduğu gibi, bir âlimin *Bernâme*c’ini talebelerinden birisi kaleme alabilir.

Elde mevcut varaklarından hareketle, kitap hakkında bir şeyler söylemek gerekirse: Eserin, rivâyetleri bakımından **İbn Hayr**’ın *Fihrist*’iyle karşılaştırılmayacak kadar küçük olduğu gerçeğidir. Ayrıca, müellifi, kimi zaman eserinde zikrettiği kitaplar hakkında fikrini açık olarak beyân eder. Bu sebepten, kitabın kıymeti ve ehemmiyeti gündeme gelir. Meselâ, o, **Ebû Muhammed b. Hazm ez-Zâhirî**’nin “*Kitâbu Hıccet’il-Vedâ’*” adlı eseri hakkında “*Bu kitap, onun en muhteşem ve muhâliflerine en az eleştiri yönelttiği eserlerinden biridir*” der ve bu eserin rivâyet kaydını (=semâ’ kaydını=elde ediliş yolunu) da açıklar^(*).

İbn Hacer’in Fihrist’i :Bu metotla, Meşrik (Doğu İslâm Dünyâsı)’da eser veren tek kişi, **İbn Hacer el-Askalânî**’dir. O, rivâyetlerini, *el-Mu’cem’ul-Müfehres*⁽²³⁾ adını verdiği eserinde, kitapları, ilim dallarının konu-

(*) Yazma eserlerin klâsik formu içerisinde **kuyûdât** dediğimiz âdetâ kitabın künyesini veren kayıtlar vardır. Bunlar; te’lif, rivâyet, semâ’, kırâat, icâzet, münâvele, kitâbet, mükâbele ve tashîh, mütâlâa ve nazar, temellük vb. kayıtlardır. Bunlardan bizi ilgilendiren **Rivâyet Kaydı** : Bir nüshanın kimin tarafından rivâyet edildiğini, veyâ hangi rivâyet zinciriyle geldiğini belirten kayıtlardır. Aslında, kitapların künyelerinin tesbiti ve bu kitapların tedâvülünün ne ölçüde olduğunu anlama açısından, hem rivâyet kaydının hem de semâ’ kaydının çok önem taşıdığını düşünüyüyoruz. Zirâ, bir kitabın değeri, onun toplumda ne denli fonksiyonel olduğuyula alakalıdır.

(23) Bu eserin, *Dâr’ul-Kütüb’il-Mısriyye*’de *Mustalah’ul-Hadîs* bölümü 82 numarada kayıtlı bir yazması vardır. Kapağında: كتاب تجريد أسانيد الكتب المشهورة والأجزاء المنشورة... شهاب الدين أبي الفضل أحمد بن محمد بن عمر بن حجر العسقلاني الشافعي برواية كاتبه الفقير إلى الله تعالى محمد بن عمر بن عزم عنه... “تم” şeklindeki ibâre yer almaktadır. Daha sonra ferâğ kaydında “... كان الفراغ منه صبيح يوم الثلاثاء الحادي عشر من شهر شوال سنة ٨٥٤” , kitabın *Mekke*’de 854 (1450) senesi *Şevvâl* ayının 11’i sabaha doğru tamamlandığı kaydedilir. Bu eserin bir nüshasını da, **Ahlwardt, Berlin** yazmalarını tanıttığı katalogunun, IX, 368’inci sayfasında vermektedir. **Ahlwardt**, eserin 855 (1451)’te, 235 varak olarak istinsah edildiğini söyler. *Berlin*’deki yazmanın demirbaş

larına göre ayırmak sûretiyle tertib etmiştir . **İbn Hacer**, bu eserde takip ettiği metodunu kısa mukaddimesinde şöyle dile getirir : “*Sözün özü, kimi dostlarım defalarca benden, meşhûr kitaplardaki ve dağımık cüzlerdeki senedlerimi çıkarmamı istediler. Bir müddet düşündükten sonra, bunun faydalı bir iş olacağına karar verdim ve bunu gerçekleştirmek amacıyla işe koyuldum. İlk olarak, çok çeşitli ve dağımık yerlerde bulunan bu senedleri topladım, derledim ve onları konularına göre bâblara ayırdım. Daha sonra, uzun bir şekilde bâblara ayrılmış bu kitapları muhtasar hâle getirdim, bir arada bulunanları da birbirinden ayırdım ve onların senedlerini böylece yazdım. Ardından da, şeyhlerin fevâidini getirdim ve onları, mu‘cem ve meşyaha tarzında alfabetik olarak tertîb ettim. Devamla, Erbe‘inler’i, Târih kitaplarını ve buna benzer dalları sıraladım. Sonra, Hadîs İlimleri’ni kaydettim...vs.”*

İbn Hacer, **İbn Hayr**’ın aksine, kendilerinden rivâyet ettiği hocaları zikretmeye fazla özen göstermez. O, daha çok, rivâyetleri aktarmaya ağırlık verir; zâten bu hususta da, **İbn Hayr**’ın aldığından çok fazla rivâyeti eserine almıştır. **İbn Hacer**’in *Bernâme*’i pek çok konu ve bilim dalını içermesi bakımından da, **İbn Hayr**’ın *Fihrist*’inden daha değerlidir. Biz, nâdiren de olsa, bu eserde, ünleri beldelerinin dışına taşan *Endülüslü* âlimlerin de eserlerine rastlarız. **Ebû Amr ed-Dânî**, **Ebû Muhammed b. Hazm** ve **Ebû Ömer İbn Abdilberr**’in kitapları, hem Meşrik’da hem de Mağrib’de mürâcaat edilen ortak kitaplar hâline gelmişlerdir. Aynı zamanda biz, **İbn Hacer**’in, bu eserinde **İbn Derrâc el-Kastalî**’nin *Dîvân*’ından bahsettiğini görürüz. Bunun yanında, **İbn Hacer**, uzun bir bölümü, müelliflerini asırlara göre kronolojik olarak tertîb ettiği *şüyûh* ve *meşyaha mu‘cemlerine* tahsis etmiştir.

İkinci Metod : Bu metodu, 541 (1146)’de vefât eden **Gırnâtalı Ebû Muhammed Abdülhakk b. Gâlib b. ‘Atiyye el-Muhâribî**’nin *Fih-*

235 varak olarak istinsah edildiğini söyler. *Berlin*’deki yazmanın demirbaş numarası 10313’tür. Ayrıca, *Fihrist* kelimesi, *Berlin* nüshasında “*كتاب فهرست مرويات شيخنا..*” şeklinde açık olarak gözükmektedir.

rist’i temsîl eder^(*). O, bu kitaba, hocalarının adlarını kaydederek giriş yapar. İlk olarak, babası fakih **Ebûbekir Gâlib**’le başlar ve onun nesebini ‘**Atiyye b. Hâlid**’e kadar götürür. **Muhâribî**, babasının *Endülüs*’e fetih günü girenlerden olduğunu isbat sâdedinde cümleler serd eder. O, bu haberi de, **Kâdı Mutarrîf b. ‘Îsâ**’nın kitabı, *Târîhu Ehl’il-Bîre*’den naklettiğini söyler. **Muhâribî**, babasının 441(1049) senesinde doğduğunu ve 469 (1076)’da Doğu İslâm dünyasına yolculuğa çıktığını ve orada hac farızasını tamamladıktan sonra 471 (1078)’de *Endülüs*’e geri döndüğünü ve 518 (1124)’de de vefât ettiğini anlatır. Bu, 25 sayfa kadar süren biyografiden sonra, babasından aldığı rivâyetleri verir. Ardından, 427 (1036)’de doğup, 498 (1105)’de vefât eden, hocası **Ebû Ali el-Ceyyânî el-Gassânî**’ye geçer. **Gassânî**’den söz ederken, onunla karşılaşma fırsatını doğuran olayı şöyle dile getirir : *“Onunla, Gırnata’da, 495 (1101) senesinin Zilkâde ayında, hastalığını tedâvi ettirmek üzere Meriyye tarafına yönelmek üzereyken karşılaştım ve ondan rivâyetlerini almak için icâzet istedim...sonra yoluna devam etmek için hazırlandı... İki, iki buçuk ay geçmeden bize çıkıp geldi. Sağanak ve sürekli yağmur yüzünden bir ay kadar bizimle beraber kaldı...”*. Görüldüğü kadarıyla, o, rivâyet ettiği kitaplardan orijinal ayrıntılar da vermektedir. Ve yine o, *Sarakusta* kâdısı, **Ebû’l-Hasan Sâbit b. Abdullah b. Sâbit...el-‘Avfi**’den bahsederken şöyle der: *“Onunla, Sarakusta’nın düşmanlar tarafından işgâl edilmesinin ardından, Gırnata’da –Allah toprağını düşmanların şerrinden korusun- karşılaştım. Ondan, dedesi Kâsım b. Sâbit’in te’lifî olan ve, ne Ebû ‘Ubeyd’in ve ne de İbn Kuteybe’nin kitaplarında bulunan Peygamber Efendimiz’in hadislerindeki anlaşılması güç kelimeleri açıklayan “Kitâb’ud-Delâil fî Şerhi Garîbi Hadîsi Resûlillah” adlı eserinin rivâyeti için izin istedim. Bu arada o, nesebini kendi sözleriyle imlâ etti. Ve bana dedi ki : “Benim burada zikrettiğim nesebim, aynı zamanda eserdeki senedimdir de”. Sonra, Kurtuba’ya gitti ve orayı vatan edindi ve 514 (1120) yılında orada vefât etti”*. Bunun ardından, **Muhâribî**, bizim **Zebîdî**’nin *Tabakât’ün-Nahviyyîn*’de⁽²⁴⁾ tesbît ettiğimiz kitabının kıssasını

(*) **Muhâribî**’nin *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi / Ahmed III. Kitaplığı*, 57 demirbaş numarasına kayıtlı *“Kitâbu Câmi’il-Muharrer’is-Sahîh’il-Vecîz fî Tefsîr’il-Kur’ân”* adıyla 270 varaklık bir eseri mevcuttur.

(24) Bkz. s. 309 (tahkik : Muhammed Ebû’l-Fazl İbrâhîm, Kâhire 1954).

anlatır. Bu metinden, oğul ile babanın müşterek rivâyeti, rihle (ilim yolculuğu) ve kitap yazmada yardımlaştığı sonucu çıkarılır.

Ru‘aynî’nin Bernâmeç’i (*): Daha önce ‘*mukaddime*’sine işâret ettiğimiz **Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali er-Ru‘aynî**’nin⁽²⁵⁾ *Fihrist*’ini, bu metodla kaleme alınan bir diğer *Bernâmeç* olarak görüyoruz. **Ru‘aynî**, hocalarını zikrederken, bu arada rivâyetlerini de kaydeder. Fakat o, bu eserinde, **İbn ‘Atiyye**’de olmayan yeni bir şeyi denemeye çalışır. Şöyle ki; **Ru‘aynî**, hocalarını kendileriyle meşhûr oldukları ilim dallarına göre sınıflandırmanın yanında, uzmanlık alanlarına da işâret eder. O, eserine “*Allah’ın Azîz Kitâbını Okutmakla Vazîfelendirilen Kişiler*” başlığı ile başlar ve başlık altında onların adlarını sıralar. Sonra, “*Karşılaştığım Kimseler ve Kendilerinden Hadîs Musannafâtını ve Bu Musannafâtın Senedlerini ve Fıkıh Kitaplarını Aldığım Kişiler*” başlığına geçer. Bu bölümü de bitirdikten sonra, “*Filologlar, Kâtipler, Dilbilimciler ve Edebiyatçılar*” başlığını zikreder. Ardından, “*Hattâtlar, Şiir ve Edebiyâtle İlgilenenler*” adıyla bir bölüm daha sunar. Bunlardan başka, diğer hocalarını da beldelerine göre ele alır ve bunları, “*Kendisinden rivâyet aldığım ve karşılaştığım diğer şeyhlerle, kendilerinden istifâde edip de burada adları kaydedilmesi gerekenler ve İşbîliye’den olanlar...*” adı altında ele alır. **Ru‘aynî**, Şerîş’ten *Kurtuba*’ya, oradan *Moror*, *Rende*, *Mâlîka* ve sonra *Gırnata*’ya ve son olarak da, *Sebte* ve *Tilimsân*’a geçer. Bir de, Doğu İslâm dünyâsından, *Mağrib* (Endülüs)’e gelenlerden karşılaştığı kimseleri tanıtır. Sonra, kendisine Doğu İslâm dünyâsından gelip de icâzet verdiği ve icâzet aldığı kimseleri sayar. Ve, bu bölümü de şu sözleriyle bitirir : “*Maşrık ulemâsından burada isimlerini zikretmediğimiz, ama kendilerinden icâzet aldığımız bir grup kaldı. Bunun sebebi de, benim rivâyet yollarını bilmemenden ve onların da bunları kimlerden*

(*) **Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali er-Ru‘aynî**’nin *Bernamecu Şüyûh’ir-Ru‘aynî* adlı eseri, İbrahim Şubbuh tarafından tahkik edilerek, 1962’de *Veżâret’üs-Sekâfe ve’l-İrşâd* yayınevi tarafından Dimaşk’ta yayınlanmıştır.

(25) **Ru‘aynî**’nin bu *Fihrist*’inin yazması Escorial Kütüphanesi’nin 1729 demirbaş numarasına kayıtlıdır. Bkz. Escorial Kütüphanesi Katalogu, adı geçen rakam. **Ru‘aynî**, 666 (1267)’de vefât eden **Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali**’dir. Eserin yazması, toplam 45 varaktan oluşur.

aldıklarını açıklamamalarından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı, onlar hakkında, az önce de bahsettiğim üzere, özet bilgiyle yetinildi. Zîrâ, onlardan aldığımız haberler, bize, onların durumlarını aydınlayabilecek güvenilirlikle ulaşmadı. Ve biz, zaten onların fihristleri üzerinde de durmadık. Ümid ederiz ki, Allah, bize, ileride Doğu İslâm dünyâsına gitmeyi nasîb eder, biz de, bu hususta yapılacakları Allah'ın inâyetiyle gereği kadar yerine getiririz”.

et-Tücbî'nin el-Muhâribî'den farkı; onun bu husus üzerinde durmayı, hâl tercümelerini hemen hemen şöyle bir cümle ile⁽²⁶⁾ bitirmesidir : *“Kendilerinden rivâyet aldığım râvîlerin isimleri, bu Bernâmece'te⁽²⁷⁾ geçtiği sıra esas alınarak, daha önce verilenlerin ve kim bilir gözden kaçırdıklarımın tam listesini şimdi veriyorum ki, sâdece bu isimlere ulaşmak isteyenler, kolaylıkla ulaşıp faydalansınlar!”*. Bunun netîcesi olarak da, bu Bernâmece'te **Ru'aynî**, sanki bir *Fihrist*'in fihristiymişçesine, 99 hocanın listesini kayd eder ve liste hâlinde sunar.

Fakat, **Ru'aynî**'de edebî yön daha ağır basar. O, eserini şiirlerle beze-miş, ve *Bernâmece*'inin, çağdaşı olan edîb ve şâirlerden ve onlardan işittiği güzel söz ve şiirlerden yoksun olmasını göze alamamıştır. Bu geçen listeyi verdikten sonra, **Ru'aynî**, kendi döneminin şâirlerinden karşılaştıklarının bir kısmını, açtığı bir bölüm altında toplar ve bu bölüme ayrı bir özen gösterir. O, *Bernâmece*'ini şu sözleriyle hitâma erdirir : *“Şâir ve yazarlardan bir küt-le ile yazıştım, konuştum, benimle onlar arasında devâmlı bir bilgi alışverişi oldu ve ben onlardan zaman zaman bir takım beyitler aldım. Aslında bun-ları, başka bir kitapta anlatmak daha iyi olur !”*.

Kâdı 'İyâz'ın Fihrist'i : Bu metodla yazılan eserlerden biri de, **Kâdı 'İyâz es-Sebtî**'nin kendisinden icâzet aldığı şeyhlerini aldığı ve *el-Ğunye* diye isimlendirdiği kitabıdır. **İbn Hayr**, onun bu eserini *“Kâdı*

---

(26) Bundan, müellif **Ru'aynî**'nin *Bernâmece* ve *Fihrist* kelimelerini eş anlamlı olarak kul-landığı anlaşılıyor.

(27) Bkz. s. 38

Ebû'l-Fazl 'Iyâz b. Mûsâ b. 'Iyâz el-Yahsubî'nin Fihrist'i ⁽²⁸⁾, ve benim ondan sözlü ve icâzet yoluyla aldığım rivâyetlerim ⁽²⁹⁾ başlığı altında zikreder.

Müellif, kitabına çoğunlukla *bernâme* türü kitapların mukaddimelerinin içeriğini andıran kısa ve öz bir mukaddime ile başlar; ve o, bu eserini, kendisinin rivâyet ettiklerini bilmek ve bunların rivâyet hakkını almak isteyenler için kaleme aldığını söyler. **Kâdı 'Iyâz** şöyle der : “...rivâyetlerimi bilmek, duyduklarımın ve mecmûa hâlinde elimde bulunan kitapların icâzet hakkını almak isteyenler! alın onları! Umarım bu sayfalar meramımı gereği gibi anlatır sizlere...” . Aynı şekilde, **İbn Hayr el-İşbîlî**, *Bernâme*'inin mukaddimesinde, benzer şeyleri söyler : “**Ben, Allah'ın, ilim talebesinin hak ve hukukunu bütün herkese yüklediğini ve onlara karşı şefkat ve merhametle muâmele ettiğini iyiden iyiye anladım.**” ⁽³⁰⁾. Çoğunlukla, **İbn'üş-Şât**'ın yaptığı gibi, talebe kendisi, ders okuduğu şeyhinin *Bernâme*'ini kaleme alırdı. Zâten talebenin hocasının *mu'cemini* yazması, yaygın bir gelenekti. Bunun bir başka misâlini, **Kâdı 'Iyâz**'ın ^(*) şeyhi **Ebû Ali es-Sadeffî** için;

⁽²⁸⁾ Ben, *Madrid*'deki *el-Mektebet 'ül-Ehliyye*'de, 307 / 6 numarada kayıtlı bu eserin bir yazma nüshasını gördüm. Bundan başka, *Dâr'ul-Kütüb 'il-Mısriyye*'de Târih bölümü 4913 numarada da bir başka nüshasına rastladım. Bunlara dayanarak, bu yazmayı şöyle tanımlayabilirim: Dış görünüşü, zahriyye kısmı son derece hoş olmasına rağmen, 78 varaktan müteşekkil ve yeni mağribî hatla yazılan bu nüshada çok tashîf vardır. Bunun dışında, İspanyol asıllı şarkiyatçı **Lafunte y Alcantara** da, *Madrid* yazmalarına yer verdiği kitabında, *el-Gunye*'yi tanıtır (a.g.e., s. 219). *Catalogo de los Codices Arabigos Adquiridos en Tetuan por el Gobierno*.

⁽²⁹⁾ İbn Hayr, a.g.e., s. 437.

⁽³⁰⁾ Bkz. **İbn Hayr**, *Fihrist*, s.7. Aynı şekilde bkz. **İbn'ül- Ebbâr**, *el-Mu'cem fî Ashâb 'is-Sadeffî* adlı eserinin mukaddimesinde, **Kâdı 'Iyâz**'ın **Sadeffî**'nin *Meşyaha*'sında tâkip ettiği metoda işâret eder. **İbn'ül- Ebbâr**'ın, *el-Mu'cem fî Ashâb 'is-Sadeffî* adlı eseri 1884'de *Madrid*'de basılmıştır.

(*) “**Kâdı 'Iyâz, İbn Sükkere diye bilinen hocası Ebû Ali el-Hüseyn b. Muhammed es-Sadeffî** (ö:515/1121)'nin yaklaşık 200 hocası için de bir *Mu'cem te'lif etmiştir. Ebû Ali es-Sadeffî'nin önde gelen talebelerinden olan Ebû'l-Velîd İbn'üd-Debbâğ* (ö:546/1151) da, *Ebû Ali es-Sadeffî'nin hocaları için bir Mu'cem yazmıştır. Ebû Ali es-Sadeffî'nin talebeleri için İbn'ül-Ebbâr* (ö:658/1259)'ın, *el-Mu'cem fî Ashâb 'il-Kâdı el-İmâm Ebî Ali es-Sadeffî adlı eseri, Kâhire'de 1387 (1967)'de basılmıştır*” (Mehmet Eren, *Hadîs İlminde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları*, s. 410, 1. dipnotundan naklen).

İbn Başkuvâl'in de, hocası **İbn Abdilberr** için kaleme aldığı eserlerde görmek mümkündür⁽³¹⁾.

Kādı 'İyâz, '*mukaddime*'den sonra, '**Muhammed**' isimliler başta olmak üzere, şeyhlerini alfabetik olarak sıralamaya geçer, '**Muhammed**' isimliler bittikten sonra, isimleri "**Elif**"le başlayanlara geçer ve alfabenin son harfine kadar devam eder. *el-Ğunye*'de 100 kadar, kimi kısa, kimi uzun biyografi bulunmaktadır. Fakat, genel îtibariyle eser, kısa ve vecîz bir anlatıma sâhiptir. Eserde, **Kādı**'nın şeyhlerinden aldığı rivâyetlerle onların ayrıntılı isnâdları yer alır. **Kādı 'İyâz**, kitapların adlarını verdikten sonra, çoğunlukla biyografilerde, bir hadîs, hikmet dolu kadîm bir söz, kimi zaman da -sanki o, bu eserde hadîs kitaplarının tabiatı gereği olan bir takım usûlü de muhâfaza ediyormuşçasına naklettiği metnin senedini vererek-, bir şâirden beyitler aktarır. Zâten, bernâme türü eserler, menşei itibâriyle, daha önce de ifâde ettiğimiz gibi, *Hadîs* ilmine dayanırlar.

Kitapların Râvîlere Göre Tertîb Edilmesi Metodunun Eksiklikleri

Bernâme yazarı, bir kitabı, iki ya da daha çok hocadan aldığından, çoğunlukla, bu tertîbde, rivâyet edilen kitap, biyografisi verilen şahısta tekrar edilir. **Kādı 'İyâz**, şeyhi **Ebû 'Abdullah Muhammed b. 'Îsâ et-Temîmî**'nin biyografisinde, **Buhârî**'nin *el-Câmi 'us-Sahîh*'inden şöyle bahseder : "*Bunun benim yanımda başka senedleri de var, inşâallah yeri geldiğinde tekrar zikredeceğim*"⁽³²⁾.

Kimi zaman, tekrârında fayda mülâhaza ettiği yerlerde, **Kādı İyâz**, okuyucuyu, kitabının başka bir yerine yöneltir. O, **İbn Hamdîn**'den⁽³³⁾ söz ederken: "*Onunla, 507 (1113) veyâ 508 (1114) yılının başlarında Kurtuba'da karşılaştım ve rahmetlinin meclislerinde çok kez bulundum ve ondan Muvatta'ı, Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'nin rivâyetiyle dinledim. Burada*

⁽³¹⁾ Bkz. **İbn Hayr**, *Fihrist*, s. 432.

⁽³²⁾ Varak nu: 2.

⁽³³⁾ O, varak 8'de, aslında "*Ahmedîn*" olan kelimeyi, "*İbn Hamdîn*" şeklinde yazmıştır.

da, yine isnâdlarının bahsi geçti⁽³⁴⁾ şeklindeki sözleriyle, bu uygulamasını doğrulamıştır.

Kādı İyâz, kitabını şu sözleriyle bitirir : “*Bu eser, 100 biyografi ihtivâ eder. Biz bu esere, kendileriyle karşılaşmış müzâkerede bulunduğumuz fakih ve râvîlerden kitaplarını aldığımız ancak hadislerini rivâyet etmediklerimizi almadık*”. Ardından da, ‘fehâris’ türü kitaplardan rivâyet ettiklerinden, çeşitli hocalara âit 32^(*) kadar ‘fihrist’i zikreder. **Kādı İyâz**’ın eserinde verdiği liste, *bernâme*lerin te’lif hareketinin târihi açısından son derece önemlidir. **İbn Hayr el-İşbîlî**, -gördüğümüz kadarıyla- **Kādı İyâz**’ın yaptığı gibi, kitabının sonuna, hocalarının fihristlerini vermekle, aynı metodu tâkip etmiştir.

Üçüncü Metod : *Bernâme* türü eser veren kimi yazarlar, önceki iki metodu; rivâyet hakkına sahip olduğu kitaplarla ve hocalarının kısa biyografilerini bir arada vererek birleştirmek istemişlerdir. Böylece, bu birleştirme, kendisini **İbn Ebî’r-Rabî’**in *Bernâme*’inde gösteren üçüncü bir türü oluşturmuştur. Şimdi biz, bu türü temsil eden başka bir *Bernâme*’den söz edeceğiz:

Muhammed b. Câbir el-Vâdî Âşî’nin Bernâme’i: Bu *Bernâme*’in sahibi; *Tunus*’ta doğup 749 (1348)’da yine orada vefât eden **Ebû Abdullah Muhammed b. Câbir el-Vâdî Âşî**’dir. *Endülüs* asıllı olsa da, o, *Tunuslu*’dur.⁽³⁵⁾ Biz, onun Maşrık’a iki def’a yolculuk ettiğini, bize ulaşan⁽³⁶⁾

⁽³⁴⁾ Varak nu: 8.

^(*) **el-Ehvânî**’nin 32 kadar dediği *fihrist* sayısı, elimizdeki basma nüshada 33 olarak geçmektedir (*el-Gunye*, s. 230, tahkik : Mâhir Züheyr Cerrâr, Dâr’ul-Garb’il-İslâmî, Beyrut 1982).

⁽³⁵⁾ **Brockelmann**, Bons nu: 279’a dayanarak, onun, 646 (1248)’da *Girna*’da öldüğünü söyler (bkz. *GAL*, Suppl. II, 371); **İbn Hacer** (*ed-Dürrer’ül-Kâmine*, III, 413), **İbn Ferhûn** (s. 311) ve **Abdülhayy el-Kettânî** (*Fihris’ül-Fehâris*, II, 424) ise onun 749 (1348)’da *Tunus*’ta vefat ettiğini söylerler. Bizce, doğru olan da budur.

⁽³⁶⁾ **İbn Hacer**, **el-Vâdî Âşî**’nin bu iki seferinden şöyle söz eder : “*O, Doğu İslâm dünyâsına iki sefer yapmıştır; ilki, 720 (1320)’li yıllarda gerçekleşmiştir. Daha sonra, oradan dönmüş ve Tanca’ya ulaşınca dek Batı İslâm dünyâsını gezmiştir. İkincisi ise, 734 (1333) senesinde olmuştur ve ardından memleketine dönmüştür*”.

*Bernâme*c’indeki şu sözlerinden anlıyoruz : “*Aslında, ben, Tunus’ta bulunduğum sırada ve seyâhatlerimde rivâyette titiz davranan ilim erbâbından karşılaştıklarımın en azından isimlerini, rivâyet almışsan bu notları ve kendilerinde icâzet aldıklarımı veyahut Maşrık’dan ve Mağrib’den bana mektup yazanlardan sorularına bir iki cümle ile cevapladıklarımı kaydetseymişim iyi olurdu*”.

Daha sonra o, *Bernâme*c’indeki metodunu şu cümlesiyle dile getirir : “*Ben, eserimi iki kısma ayırdım; birinci kısımda; hocaların isimleri, nisbeleri ve künyelerini; imkân nisbetinde de, doğum ve ölüm târihleri ile onlar hakkında söylenenleri topladım. Diğer ikinci kısımda da, onlardan alınan rivâyetleri, icâzet yoluyla âli isnadlı olan rivâyetleri ve icâzet vermeye yetkili olanları aldım. Şânı yüce Allah, doğru yola iletendir*”.

Böylece **el-Vâdî Âşî**, pek çok biyografide alfabetik tertibe riâyet etse de, hocalarını, alfabetik sırayı gözetmeksizin zikreder. O, *Bernâme*c’ine, 693 (1293) yılında *Tunus*’ta vefât eden **İbn’ül-Ğammâz el-Belensî**’nin biyografisi ile başlar, sonra 691(1291)’de vefât eden Tunuslu âlim **İbn Zeytûn**; 639 (1241)’da *Tunus*’ta doğan **Ebû İshâk İbn Abd’ir-Rafî**‘ ve **Bedreddîn İbn Cemâ’a el-Halebî** ile devâm eder. Müellif, 694 (1295)’de vefât eden babasının da biyografisini verir. Daha sonra, Maşrık ve Mağrib ulemâsından bâzılarının biyografilerini orta uzunlukta (*ne uzun ne de kısa*) verir. Ardından, birinci kısmı, kendisine icâzet veren “**Hanım Hocaları**”nın tanıtımıyla bitirir.

el-Vâdî Âşî, *Bernâme*c’inin ikinci kısmında ise, *Kur’ân-ı Kerîm* ve *İlimlerine dâir hocalarından rivâyet ettiği kitap ve cüzleri* zikreder. Ardından, *Hadis* kitaplarına geçer. Müellif, *Hadis* kitaplarına o kadar büyük bir yer ayırmıştır ki, neredeyse *Bernâme*c’i **Hadis**le âlakalı kitapların bir listesi mâhiyetindedir. Bununla beraber, müellif, **Kâdı ‘İyâz**’ın *Şifâ*’sını anlatırken yaptığı gibi, kimi ders halkalarında dinlediği ilginç hikâyeleri ve o esnâda geçen olayları anlatması bir tarafa bırakılırsa, bu ikinci kısmı, sâdece kitap-

---

el-Vâdî Âşî nin söz konusu *Bernâme*c’i, Escorial Kütüphanesi 1726 demirbaş numarasında kayıtlıdır. 120 varaktan fazla olan bu nüsha, son derece güzel bir nüshadır.

lara ayırmıştır. İşte, yukarıda metodunu izah etmeye çalıştığımız *bernâme*ler, üçüncü metodu teşkil ederler. Sanki biz, onunla beraber bir kitap içinde, iki kitabın önündeymiş gibi hissederiz kendimizi: Biyografilerini verdiği kitap sâhiplerini, daha açık bir ifâdeyle; ilk kısımda hocalarını; ikinci kısımda ise, rivâyet ettiği kitaplarının *fihristini* buluruz önümüzde. Bu türe dâhil edilebilecek, **İbn Ebî'r-Rabî**'in *Bernâme*c'ine gelince, biz, ondan ve yazarından *bernâme*c türünün dördüncü metodunu açıkladıktan sonra söz edeceğiz.

Dördüncü Metod : *Bernâme*ler arasında bu metodu temsîl eden bir kitap yoktur. **İbn Abdülmelik el-Merâkeşî**'nin *ez-Zeyl ve't-Tekmile*⁽³⁷⁾ adlı eserindeki bir kayıt sâyesinde, bize ulaşmayan ancak dördüncü metodu temsîl eden bu *Bernâme*c'i tanıma imkânını buluyoruz. O, burada bu tür *bernâme*lerin belirgin özelliklerini ortaya koyacak nitelikte bir açıklamayı sunmaktadır. **Merâkeşî**, **Ebû'l-Hasan b. Mü'min**'in biyografisinde, **İbn Mü'min**'in⁽³⁸⁾ şeyhlerini zikrettikten sonra, onun *Endülüslü* olduğunu ve 598 (1202) senesi sonrasında *Fas*'ta vefât ettiğini söyler.

“**Ebû'l-Hasan b. Mü'min**'in “*Buğyet'ür-Râğıb ve Münyet'üt-Tâlib*” adlı eseri neredeyse *fehâris* türü kitapların sınırlarının dışına taşan ve emâlî kitaplarına benzer pek çok faydalı bilgi içeren bir eser izlenimi vermektedir. Ben, müellifin kendi hattıyla yazdığı 18 cüzden oluşan bir nüsha üzerinde çalıştım. Bu cüzlerin çoğu, yaklaşık kırk varaktan oluşuyordu. O, sekiz kadar cüzde ise, öncekilere nisbetle özetleme yoluna gitmiştir. Yine iki büyük cilt hâlinde, bu eserin bir başka nüshasını da gördüm. **İbn Mü'min**'in bu *Bernâme*c'i aşağı yukarı hacim bakımından **Tirmizî**'nin *el-Câmi'us-Sahîh* i kadardır. O, bu eserinde, kendilerinden rivâyet aldığı hocalarının biyografileri-

(37) Dâr'ul-Kütüb yazmaları (Halîm kısmı : 61). Biz, adı geçen yazmayı, bu senenin (1955) Haziran ayında çıkan *صحيفة المعهد المصري 'Sahîfet'ül-Ma'hed'il-Misri'* nin 78. sayfasında çıkan bir makâlemizde tanıttık.

(38) O, **Ali b. 'Atîk b. İsâ b. Ahmed el-Hazrecî**'dir. **İbn Mü'min** olarak tanınır. 522 (1128) yılında *Kurtuba*'da doğdu. **E. Levi Provençal** tarafından tahkik edilerek *Rabat*'ta 1937'de 285 sayfa hâlinde yayınlanan *es-Silat'us-Sıla* sâhibi s. 115'te onun biyografisini tanıtmıştır. Aynı zamanda, **İbn'ül-Ebbâr** da, *et-Tekmile li-Kitâb'is-Sıla* adlı eserinin 1777 numarasında, onun biyografisine yer vermiştir.

ni, ilim konusunda onlardan aldığı haberleri ve menkıbeleri, hayatlarını ve ahlâkî özelliklerini anlatır. **İbn Mü'min**, kendisinden rivâyet aldığı hocalarının çoğuna; hadîsler, hikâyeler, şiirler, duâlar ve orijinal bulduğu bâzı bilgileri isnad etmiştir. O, eserinde, son derece faydalı ve bir o kadar da, orijinal bilgilere ve ilim dallarına ve bunlar hakkındaki kendi kanâatlerine de yer vermiştir. Yine o, eserine "*ilmin faziletleri*"ni açıklayan doyurucu bir '**giriş**'le, Hadis sanatı ^(*), rivâyet yolları, rivâyet çeşitleri ve zabt'ın keyfiyeti ile, bunların dışındaki ilmî usûller ve hadîse dâir pek çok faydalı bilgiler vermekle başlar".

İşte, **İbn Abdülmelik**, hicrî altıncı asırda kaleme alınan bir *Bernâme*'i böyle tanıtır. **İbn Mü'min**'in, **İbn'üz-Zübeyr**'in biyografisinde verdiği bilgiler, **-İbn'üz-Zübeyr**, her ne kadar bu *Bernâme*'e işâret etmese de- adı geçen *Bernâme*'in büyüklüğünü ortaya koymaya yeter. O, şöyle der: "**Babası onun için, kendi dönemindeki Endülü'sün tanınmış sîmâlarından icâzet istemiş ve bu sâyede o, pek çok hocadan ders almıştı. Bunun yanında, ilim yolculuklarına çıkmış ve bir keresinde de hacca gitmişti..**". O, rivâyet hususuna son derece özen göstermiş, bu rivâyetleri hem ezberlemiş, hem de yazmıştır. Ne var ki, **İbn'üz-Zübeyr**, onu, şu sözleriyle sert bir şekilde eleştirmeden bırakmaz : "**Evet! ben onu kapsamlı bir şekilde inceledim ve onun itinâ göstererek rivâyet ettiğini söylediği temel eserlerinin bâzılarında ciddî eksiklik ve ihmallere rastladım ve hattâ o, rivâyeti geçersiz kılacak bâzı kusurlar da işlemiştir. Kimi zaman da, en özen gösterilecek kuralları bile delip geçmiştir. Böylece, ben, Şeyh Ebû'l-'Abbâs'ın**⁽³⁹⁾ *Kitâb'üz-Zeyl*'de bu müşârün ileyh **İbn Mü'min**'den naklettiği; bir durumu tarîf, birinin vefâtını kayıd altına alıp, doğum veyâ buna benzer problemli gördüğüm yönlerini tesbit edip düzelttim. Bu eserde, onun çok fazla yanlış yorumlamaları ve hatâları mevcuttur. Bu da gösteriyor ki, bu hoca, ciddî anlamda bir gaflet içindedir. Yine de, Allah, en iyi bilendir".

(*) Biz, "*Sinâ'at'ül-Hadîs*" olarak geçen tamlamanın, *Hadîs İlmi* ya da *Hadîs Sanatı* olarak da tercüme edilebileceğini düşünüyoruz.

(39) **Ebû'l-'Abbâs**'la 660 (1262)'ta vefât eden **İbn Fartûn es-Selmâ el-Fâsî**'yi kastedmiştir (Bkz. **E. Levi Provençal**'ın **İbn'ül-Kâdî**'nin *Cevzet'ül-İktibâs* adlı eserinden naklen *Silat'us-Sıla*'nın mukaddimesindeki açıklaması).

Sebte'ye geldiğini söyler. Ayrıca, Nahiv⁽⁴³⁾ alanında ise, *el-İzâh*'ı, *Kitâb'üs-Sibeveyh* ve *Kitâb'ül-Cümel*'i şerh ettiğini** ve *Kitâb'ül-Cümel*'in şerhini on mücellid hâlinde yaptığını ve 688 (1289)'de de öldüğünü ifade eder. **Suyûtî**'ye göre onun tam adı: **'Ubeydullah b. Ahmed b. 'Ubeydullah b. Muhammed b. 'Ubeydullah Ebû'l-Hüseyn b. Ebî'r-Rabî' el-Kureşî el-Ümevî el-'Osmânî el-İşbîlî'**dir.

Ben, **İbn Ebî'r-Rabî'**in biyografisini veren **İbn'üz-Zübeyr**'in⁽⁴⁴⁾ *Silat'us-Sıla*⁽⁴⁵⁾ adlı eserinin bir yazmasını, *Kâhire*'deki Teymûr Kütüphanesi'nde gördüm⁽⁴⁶⁾. Fakat, bu nüshada, ismi; **“'Ubeydullah b. Muhammed b. 'Ubeydullah b. Ebî'r-Rabî' el-Kureşî el-Üstâz'dır. Künyesi; Ebû'l-Hüseyn olup, İbn Ebî'r-Rabî' olarak tanınır. İşbîliye'lidir kendisi. - Allah, ona memleketine dönmeyi nasib etsin!-”** şeklinde bir notla geçer. Gördüğümüz gibi, isim zincirinde bulunan **“Ahmed b. 'Ubeydullah”** düşmüştür. **İbn'üz-Zübeyr**'e gelince, o, dikkatli ve titiz biridir. Yazma nüsha ise, eski ve kıymetli, sağlam bir nüshaya benziyor. Ne var ki, bir sehiv eseri, ya müellif ya da müstensih, *Bernâme*c sâhibinin babasını, **Muhammed** şeklinde göstermiştir. Öyle ki, bu hatâ, **İbn'üş-Şât**'ın yazdığı *Bernâme*c metniyle de düzeltilemez, çünkü o, bunu (**Muhammed**) **“Ahmed”** diye kaydetmiş ve **'Ubeydullah**'ı da üç kere tekrar etmiştir... Biz, *Silat'üs-Sıla*'nın verdiği biyografinin, **İbn Ebî'r-Rabî'**in dedesine âit olduğunu düşünüyorduk. Ancak, hocalar ve vefât târihlerinin verilmesi, söz konusu biyografinin

(43) Brockelmann, *GAL*, Supplement Band I, 547'de, bu *bernâme*c dışında bize ulaşan **İbn Ebî'r-Rabî'**in şu kitaplarını sayar: *Kitâb'ul-Muhtasar fi'n-Nahv* (Escorial Kütüphanesi, 110 ve 185 demirbaş numarasına kayıtlıdır); *Kitâb'ül-Kavânin'in-Nahviyye*(Fas Karaviyyûn Kütüphanesi, 1188 demirbaş numarasına kayıtlıdır); *el-Işsâh fi Şerh'il-İzâh* (aynı şekilde, Fas Karaviyyûn Kütüphanesi, 1189 demirbaş numarasına kayıtlıdır).

(**) *el-Basit fi Şerhi Cümel'iz-Zeccâcî* adıyla, **Ayyâd b. İsa Sebitî**'nin tahkikiyle bu eser, Dar'ül-Garb'il-İslâmî tarafından 1986'da Beyrut'ta basılmıştır

(44) Tam adı : **Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim İbn'üz-Zübeyr es-Sakafi**'dir.

(45) Bu eser, *Kitâbu Silat'is-Sıla = Zeyl li's-Silat'il-Başkuvâliyye fi Terâcimi A'lâm'il-Endelüs* adıyla, **E. Levi Provençal**'ın tahkikiyle, Matbuâtı Ma'hed'il-Ulûm'il-'Ulyâ el-Mağribiyye tarafından 1937'de Rabat'da yayımlanmıştır. 285 sayfadır.

(46) Bkz. Varak nu: 83. Teymûr Kütüphanesi, Târih / 850'de kayıtlı olan bu yazmayı, biz, Madrid'te yayımlanan *Mecellet'ül-Ma'hed'il-Mısrî*'nin, yıl : 1955 Haziran sayısında tanıttık.

*Bernâme*c sâhibinin bizzat kendisine âit olduğunu gösterir. **İbn'üz-Zübeyr** şunları söyler: “O, kırâata dâir kitapları rivâyet etme hakkını **Ebû Ömer Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ebî Hârûn et-Temîmî el-İşbîlî**'den aldı; ondan bu rivâyetleri dinledi, okudu ve icâzet hakkını aldı ve yine onunla beraber, kırâat âlimi, hâfız ve muhaddis **el-Kurtubî el-İşbîlî** diye tanınan **Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah**'tan ve kırâat âlimi büyük üstâd **Ebû'l-Hasan b. Câbir ed-Debbâc**'dan rivâyette bulunmuş ve ayrıca yine **ed-Debbâc** ve büyük üstâd **Ebû Ali eş-Şolbîn**'den *Kitâb'us-Sibeveyh*'in bir kısmını semâ yoluyla almış. Arabçaya dâir ilimlerde **Ebû Ali**'ye itimâd etmiştir^(*). O, bu husûsu şöyle dile getirir : “*Ben, onun huzurunda, Kitâb'ul-Îzâh'ın tamamını ve Kitâb'üs-Sibeveyh'in ise büyük bir kısmını okudum. Geriye kalan kısmını ise, başkasından semâ yoluyla aldım*”⁽⁴⁷⁾. Bunların dışında, edebiyâtla ilgili kitaplarından bâzılarını zikreder. Ayrıca o, zikrettiği kimselerin dışındakilerden de ilim almıştır. **el-Kâdî Ebû'l-Kâsım İbn Bakî** ve kitabında ismini zikrettiği kimseler, ona, kitaplarını rivâyet etme hakkını vermişlerdir.

“İbn Ebî'r-Rabî', şehir halkına oradan çıkmasıyla birlikte kendisi de çıkıncaya dek, İşbîliye'de öğrenci okuttu. Daha sonra, İşbîliye'den Sebte'ye geçip, oraya yerleşti. Sebte'de, 688 (1289) senesi Safer ayının 16'sında Cuma günü vefât ânına kadar talebelere ders verdi. Onun doğum târihi, 599 (1203)'dur. Merhûm, Üstâd Ebû Ali'nin -Allah ganî ganî rahmet eylesin- önde gelen arkadaş halkasından ders okutanların en sonuncusu idi. Ve o, Ebû Ali el-Fârisî'nin Kitâb'ul-Îzâh^(*) adlı eserini mü-

(*) **Ebû Ali Ömer b. Muhammed b. Ömer el-Ezdî eş-Şolbîn**'in *Şerh'ul-Mukaddimet'il-Cezûliyyet'il-Kebîr* adlı eseri, **Türkî b. Sehv b. Nezzâc Kaybî**'nin tahkikiyle Müesseset'ür-Risâle tarafından 1994'de Beyrut'ta yayımlanmıştır.

(47) Bu ifade, **Ebû Ali Ömer b. Muhammed b. Ömer el-Ezdî eş-Şolbîn**'den söz ederken *Bernâme*c'de geçecek olan metnin kendisi olduğunu akla getirebilir. Bu da, **İbn'üz-Zübeyr**'in çoğunlukla bu *fihrist*ten nakillerde bulunduğunu gösterir.

(*) **Ebû Ali Hasan b. Ahmed b. Abdülgaffâr el-Fârisî**'nin bu eseri, **Kâzım Bahr'ül-Mercan** tarafından tahkik edilerek 1996'da Beyrut'da Alem'ül-Kütüb yayınevinde basılmıştır. Tahkik edilerek yayınlanan diğer eserleri şunlardır:

1. **el-Hucce fi 'İle'il-Kırâat'is-Seb'a**, thk. Ali en-Necdî Nâsîf, el-Hey'et'ül-Mısriyyet'il-Âmme, Kâhire1983.

kemmel bir şekilde şerh etmiştir. Bunun dışında te'lif ettiği eserleri de mevcuttur. Allah, onlardan istifâdeyi nasîb eylesin!. O, nahiv âlimi, dilci, fakîh ve ferâiz'i iyi bilen biriydi. O, halkla bir arada olmaktan uzak bir yaratılış ve rûh hâline sâhip, dünyâdan el etek çekmiş, âile mesûliyeti altına girmeyen ve bunlarla da kafasını meşgûl etmeyip, kendisini, ölünceye dek eğitim-öğretime veren biriydi.

İbn'üz-Zübeyr'in anlattıkları böyle!. Bu tanıklık, bize, İbn Ebî'r-Rabî'in, talebesi İbn'üş-Şât katında kazandığı ahlâkî ve ilmî konumunu dile getiriyor. O (İbn'üş-Şât), hocası adına bu eseri telif etmekle onu bu zahmetten de kurtarmıştır. Böylece, İbn'üş-Şât, dünyâlıklardan el etek çekmiş ve kendini insanlardan soyutlamış hocası ve onun hocalarının hâtırasını yâd ve muhâfaza için bir *Bernâme* kaleme almıştır.

İbn'üş-Şât⁽⁴⁸⁾ : Tam adı; **Kâsım b. 'Abdullah b. Muhammed b. eş-Şât Ebû'l-Kâsım el-Ensârî'** dir. 643 (1246) senesi Zilkâde ayının 11. günü

2. **el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a**, thk. Muhammed Bedreddin Kahveci -Beşir Cuvicatî, Dâr'ül-Me'mûn li't-Türâs, Beyrut 1984.
  3. **Kitâb'üş-Şî'r**, thk. Mahmud Muhammed Tanahî, Mektebet'ül-Hancî, Kâhire 1988.
  4. **el-Mesâ'il'ül-'Adûdiyyât**, thk. Ali Câbir Mansûrî, Alem'ül-Kütüb, Beyrut 1986.
  5. **el-Mesâ'il'ül-Askeriyyât**, thk. İsmail Ahmed Amayire, el-Câmiat'ül-Ürdüniyye, ty. 1981.
  6. **el-Mesâ'il'ül-Mensûre**, thk. Mustafa Hıdrî, Mecma'ül-Lugat'il-Arabî, Dimaşk 1986.
  7. **Şerh'ül-Ebyât'il-Müşkilet'il-İ'râb**, thk. Mahmud Muhammed Tanahî, Mektebet'ül-Hancî, Kâhire 1988.
  8. **et-Ta'fîkât 'alâ Kitâbi Sîbeveyh**, thk. 'Avd b. Ahmed Kavzî, Matabi'ül-Hasenî, Riyad 1994.
- Tekmile**, thk. Kâzım Bahrü'l-Mercan, Alem'ül-Kütüb, Beyrut 1419/1999.

⁽⁴⁸⁾ **Brockelmann**, ona, *Târih* (el-Edeb'il-'Arabî)'inin II, 264'üncü sayfasında yer verir (ikinci baskıda II, 340). Ayrıca, **Brockelmann**, bu eserine zeyl mâhiyetindeki *Mulhak* (*Supplement*)'ta da **İbn'ül-Kâdı** (Ebû'l-Abbâs İbn Ebû'l-'Âfiye Ahmed b. Muhammed)'nın *Dürret'ül-Hicâl* (fi Esmâ'ir-Ricâl: Zeylû Vefeyât'il-A'yân)'ının II, 456'ıncı sayfasına işâret ederek, tekrar ondan söz eder. Bunun yanında, **Abdülhayy el-Kettânî**, *Fihris'ül-Fehâris*, II, 413'te; **Abdullah Künûn**, *en-Nübûğ'ul-Mağribî fi'l-Edeb'il-'Arabî*, I, 138'de ondan bahsetmişlerdir. **Brockelmann**, **Francisco Pons Boigues**'un eserinin (*Ensayo bio-biográfico sobre los historiadores y geógrafos arábigo-españoles*) 318'inci sayfasında 723 (1323) şeklinde doğru olarak verdiği vefât târihini, 725 (1324) yazmak sûretiyle bir hatâyâ düşmüştür.

Sebte'de dünyâya gelmiştir. O, 80 yaşlarında iken 723 (1323) senesinde yine *Sebte*'de hayâta vedâ etmiştir. Bizim bahsini ettiğimiz **İbn Câbir** de, ona *Bernâmeç*'inde yer vermiştir. **İbn Câbir**, onun hakkında şunları söyler : “**O, İbn Maşliyûn, el-Mahassânî ve Muhammed b. Ali el-Endî'den ve Ahmed b. Muhammed el-Ensârî'nin oğulları olan iki dayısı Muhammed ve Ali'den rivâyette bulunmuştur**”. **İbn Câbir**, *Bernâmeç*'ini **İbn'üş-Şât**'ın vefâtından evvel kaleme aldığından, onun vefât târihinden söz etmez.

İbn'üş-Şât'ın eserlerinin bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır⁽⁴⁹⁾. O, *el-Berâmic* adlı kitabında, metod olarak kendine hâs bir yol seçtiğinden, onun eseri, hocası **İbn Ebî'r-Rabî**'inkine benzemez. Onun kendisine âit bir *Fihrist*'inin olduğuna **İbn Ferhûn**^(*) âtıfta bulunur. Ne var ki, mevzûbahis eser günümüze kadar ulaşamamıştır.

İbn Ebî'r-Rabî'in Bernâmeç'i Üzerine Düşünceler

Bu *Bernâmeç* hakkında ilk akla gelen mülâhaza; bu eserin, sâhibinin eliyle yazılmadığıdır. Bilindiği üzere, eseri, **İbn Ebî'r-Rabî**'in talebesi **İbn'üş-Şât** yazmıştır. Bu yüzden, bu *Bernâmeç*le, şeyhlerinden kendileri için aldıklarını yazanlarınkinde bulduğumuz kimi hâtrat içerisine dâhil edilebilecek duygusal ve özel ince ayrıntı ve ayırıcı vasıflara dâir yönleri kay-

(49) Onun, “*el-İşrâf 'alâ's-Şeref bi-Ricâli Sened'il-Buhârî 'an Tarîk'iş-Şerîf Ali b. Ebî Şeref*” adlı eseri Escorial Kütüphanesi'nde 1732 demirbaş numarasını taşıyan bir mecmûât'ür-resâil içerisinde günümüze ulaşabilmiştir. Bu eserde, onun **Buhârî**'nin ricâline dâir senedlerinin yer aldığı bir biyografi yer almaktadır. Bunun dışında, onun **Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs el-Mâlikî el-Karâfî**'nin *Envâr'ul-Burûk fî Envâ'il-Furûk* adlı eserine yaptığı şerhi vardır. **Brockelmann, el-Karâfî**'nin hal tercümesinde verdiği bilgiye göre *İstanbul, Zeytûniyye* ve *Karaviyyûn* Kütüphaneleri'nde pek çok yazması vardır. Bkz. Brockelmann, *GAS*, S I, 665; G I, 385.

(*) Bizim, Türkiye Kütüphanelerinde tesbit ettiğimiz yazmaları şunlardır:

1. Süleymâniye Kütüphanesi / Ayasofya Bölümü, Nu: 1416, 220 varak, nesih.
2. Süleymâniye Kütüphanesi / Ayasofya Bölümü, Nu: 1356, 197 varak, nesih.
3. Süleymâniye Kütüphanesi / Ayasofya Bölümü, Nu: 1001, 219 varak, nesih.
4. Süleymâniye Kütüphanesi / Laleli Bölümü, Nu: 776, 323 varak, nesih.
5. Bââyâzid Devlet Kütüphanesi / Veliyüddîn Efendi Bölümü, Nu: 1031, 234 varak, nesih.

bolmuştur. Tabiatıyla, söz konusu *Bernâme*c, **İbn Ebî'r-Rabî'** hayatta iken, onun huzurunda, ondan işiterek ve görerek yazılmıştır. Fakat, hoca, talebesi **İbn'üş-Şât'**ın ne üslûbuna, ne de nasıl bir yol takip ettiğine karışmıştır; ancak, hocaya okudukları hakkında sorular sorulmuş, o da, bilerek ve dikkatli bir şekilde cevap vermiştir... Bunun yanında, tamamen eserin, bu tür ayrıntılardan hâlî olduğunu söylemek doğru olmasa gerek. O, hocalarından birinden bahsederken, meselâ, **Ebû'l-Kâsım b. Bakîy** hakkında: **“O, bize İsbîliye'ye ders vermeye geldiğinde, yaşlı bir zât idi”**; ya da başka bir şeyhi hakkında **“meclisinde bulundum”**; ya da **“el-'Adbes Câmii'nde onun derslerine katıldım”**; veyâhut **“daha nice hâzîfandan çıkmış diğerleri”** gibi ifâdeleri de kullanır. Ne var ki, eser, bernâmeceledeki hal tercümelerinde göze çarpan bu kuruluk ve resmiyetten kendini kurtaramaz. Bu yönüyle düşünüldüğünde, **İbn Ebî'r-Rabî'**in *Bernâme*c'iyle, **İbn 'Atiyye** ve **Ebû'l-Hasan er-Ru'aynî'**nin *Bernâme*cele'i arasında çok ciddî bir fark vardır. Bunun sebebi ise, az önce de ifâde ettiğimiz gibi, *Bernâme*c yazarının hocanın talebesi olması ve taklide yönelmesinde yatar. Zirâ, benzeri taklîd, diğer bernâmecelede de kendini göstermiştir.

İkinci önemli mülâhaza da; *Bernâme*c'in hacminin, hem hocalarının hem de rivâyet edilen kitapların sayısının azlığı, dikkatleri üzerine celb edecek kadar küçük olmasıdır. İlkler, 12'den fazla olmayan hocayı ihtivâ ettiği hâlde, biz, terâcim kitaplarında yüzlerce hocanın adının geçtiği fihristlere yapılan sayısız işâretleri gördük. Hattâ, kimileri 600'e varan hocayı ihtivâ etmektedir. **İbn Ebî'r-Rabî'**in ikinci kısımda serd ettiği bernâmecelelerin sayısı, 34'ü geçmez. O, kitaplarından söz ettiği kısımda yer vermediği ve hocanın isimlerini zikrettiği terâcim kısmında verdiği altı kitabı daha bunlara ekler. [O, hocalardan kimilerinin ismini verir, fakat kitapları verdiği kısımda onlardan söz etmez]. Böylece, toplam verdiği kitapların sayısı 40'a⁽⁵⁰⁾ ancak

---

⁽⁵⁰⁾ Malûmdur ki, **“erba'ün”** lafzı, çok sayıda hadis kitabının **el-Erbe'üniyyât** diye isimlendirilenlerine verilen addır. Musannıf, *kırk hadis'i, Peygamber Efendimiz'in “Ümmetinden her kim kendi din işleriyle ilgili kırk hadis'i ezberlerse, Allah, onu, kıyâmet günü anlayışlı ve bilge kimselerle birlikte diriltir”* sözünün sevâbına mazhar olmak gâyesiyile bir araya getirir. Bkz. **Katib Çelebi**, *Keşf'üz-Zünûn*, *Erbe'üniyyât* kısmı. Ne var ki, burada *Erbe'ün* ismiyle kitap isimlerinin geçmesi, yazarın, bu tür erbe'ünleri kasdettiği mânâsına gelmez...

ulaşır. Kimi zaman da, mübhem kısa atıflarla, isimleri zikredilmeyen ilmî eserlerden kısmen yaptığı alıntılara dikkatleri çeker. Eğer, sırf bu husus bile diğer fihristlerle mukâyese edilirse, çok büyük ve göz alıcı bir fark ortaya çıkacaktır. **İbn Hayr**'ın *Fihrist*'ine 1000'i aşkın kitabı aldığını söylemek herhalde yeterli ve somut bir delildir. Zîra, **İbn Ebî'r-Rabî**'in konumunu, sâdece kırk kitabı **bin**'e nisbet ederek tâyin etmek ve onu diğer *bernâme* yazan âlimlerin altına düşürmek doğru olmasa gerek. Biz, bu eserde pek çok kayıp kitaba yapılan atıfların, eserin kıymetini ifâde etmesi açısından önemli olduğuna inanıyoruz. Zîrâ, biz, **İbn Ebî'r-Rabî**'in *Bernâme* 'i sâyesinde, hicrî 6. ve 7'inci asırlarda *Endülüs*'teki eğitim-öğretim hareketinin mâhiyeti hakkında bilgiye sâhip oluyoruz. Ne var ki, büyük önemi ve Arapça kitâbiyât üzerinde durması ve bizi bunlardan haberdâr etmesi ve çeşitli asırlardaki te'lif ameliyesi hakkında bize bilgi sunması bir yana, hacim bakımından büyüklüğüne rağmen, **İbn Hayr**'ın *Fihrist*'i böylesi bir bilgiyi sunmaktan yoksundur. Deriz ki: **İbn Hayr**'ın *Fihrist*'i, te'lif hareketini araştırmak için ana unsur iken, **İbn Ebî'r-Rabî**'in *Fihrist*'i, eğitim ve öğretim hareketinin incelenmesi için ayrı bir temel unsurdur.

Biz, mes'elenin ayrıntısını ve bunun yorumunu tam ve isâbetli bir şekilde ortaya koymak için, kimi varsayımlar ortaya atabiliriz: **İbn Ebî'r-Rabî**'in ilmî hayâtının üç merhaleye ayrıldığını söyleyebiliriz. İlki; *başlangıç* devresi (**ibtidâ** merhalesi). Bu merhalede, bütün çocuklar (kız-erkek) bir arada bu öğrenme işine iştirâk ederler. Okuma-yazma öğrenip, bir kelimenin lügatten nasıl bakılacağını, dilbilgisi kurallarını öğrenme, *Kur'ân-ı Kerîm*'i ezberleme, şiir vb. şeylerle ilgilenirler. **İbn Haldun**, *Mukaddimesi*'nde mevzubahis konuyu "**Çocukların eğitimi ve bu hususta İslâm beldelerinde tâkip edilen muhtelif usûller**" (*) başlığı altında ele almıştır⁽⁵¹⁾. İkinci merhale ise,

(*) **İbn Haldun**, *Mukaddime*'sinde Endülüslülerin bu merhaledeki eğitim sistemini şu şekilde ifâde eder : "*Endülüslülerin kırâat ve kitâbet tâliminde takip ettikleri usûl ise, bu hususu sırf kırâat ve kitâbet olarak ele almaktır. Onların tâliminde riâyet ettikleri husus bundan ibârettir. Şu var ki, tâlimin aslı ve esâsını, dîn ve (tüm dînî) ilimlerin menbâını Kur'ân teşkil ettiğinden, onu tâlimde esas almışlardır. Bundan dolayı da, tâlimde sâdece Kur'ân'la iktifâ etmezler. Daha açıkçası onlar çocuklara ders verirken umûmiyetle şiir rivâyetini ve tahrîri de işin içine katarlar. Arap dilinin kâidelerini belletip ezberletir, hüsn-i hat yazmayı öğretirler. Onun için bütün bunları bir yana*

uzmanlaşma (**ihtisâslaşma**) ve onu meslek edinme istîdâdını kazanma devresidir. Bu hayli uzun bir süreçtir. Bu dönemde, öğrenciler, çoğunlukla mescidlerde yapılan ders halkaları içinde, özel hocalardan belirli kitapları takrîr etmek sûretiyle ders alırlar. Bu merhalede, **İbn Ebî'r-Rabî'**, **Ebû Ali eş-Şolbîn'**in rahle-i tadrîsinden geçmiş ve kendisinin de beyân ettiği üzere onun meclislerine katılmış ve *Bernâmece*'ine yazdıklarını ona okumuş ve isimlerini verdiği diğer hocalarının da meclislerine katılıp, onlara, isim ve senedlerini verdiği kitapları arz etmiştir. Bunun yanında, **İbn Ebî'r-Rabî'**in, bu fasılada (fetret), Endülüs ve Şark ulemâsının te'lif ettiği *Târih*, *Şiir* kitapları ve *Edebî risâle*lerden, 'serbest okumalar'ını ve kendi başına mütâlâalarını yapmıştır. Sonra, üçüncü ve son merhale gelir, - ki bu öğretim ve eser verme merhalesidir- (**tadrîs** ve **te'lif** merhalesi). Bu devrede **İbn Ebî'r-Rabî'**, ders halkalarına **talebe** olarak değil, **hoca** olarak katılmıştır. O, bu merhalede **te'lif** ve **tadrîs**le meşgûl olmuş ve bu esnâda onlarca ve yüzlerce kitap okumuş, hemşehrisi ve diğer yerlerden gelen kendi akrânı pek çok ilim adamıyla karşılaşmış, onlarla münâzara ve ilmî tartışmalara girmiş, onlardan icâzet almış ve onlara icâzet vermiştir. Biz, **İbn Hayr el-İşbîlî'**nin de, aynı merhalelerden geçtiğini zannediyoruz. İki adam (İbn Hayr ve İbn Ebî'r-Rabî'), bundan sonra, *Bernâmece*lerini yazmışlar! Bu merhalelerden geçerken, acaba neleri eserlerine almışlardır? Her ikisi de, başlangıçta (**ibtidâ** merhalesinde) eserlerine herhangi bir şey almamışlardır. Çünkü bu merhale, kitap ve isnâdların alınacağı bir merhale değildir. **İbn Hayr el-İşbîlî'**, ikinci ve üçüncü merhalelerde rivâyet farklılıklarının tamamını içeren rivâyetlerini eserine kaydetmiştir; böylece, onun *Bernâmece*'i, **takrîr** edilen kitaplarla ve **serbest** bir şekilde mütâlâaları, şark ve garb ulemâsından⁽⁵²⁾

bırakıp, sâdece Kur'ân tâlimi ile yetinmezler . Daha doğrusu onlar, bu hususta, her şeyden fazla yazıya önem verirler. Çocuk, buluş çağını aşır erginlik ve gençlik yaşına ulaşana dek bu böyle devam eder..." (bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 1295 (tercüme : Süleyman Uludağ, Dergah yayımları, İstanbul 1988) .

⁽⁵¹⁾ Bkz. *Mukaddime*, s. 535, Bulak 1320/1902.

⁽⁵²⁾ Endülüs ve Mağrib ulemâsına âit başka *bernâmece*ler de mevcuttur. Biz burada sâdece birkaç tanesini vermekle yetinip, diğerlerini ayrı bir çalışmada ele almayı ümid ediyoruz.

a) **Ebû'l-Kâsım b. Yûsuf b. Muhammed b. Ali b. el-Kâsım et-Tücîbî el-Belensî'**nin *Bernâmece*'i: Kendisi *Sebte* âhalisindedir. Bu eserin yazması, Escorial Kütüphâne-

aldığı umûmî ve husûsî icâzetleri cem' eden büyük hacimli bir eser olmuştur. **İbn Ebî'r-Rabî'**a gelince; o, *Bernâmece*'ine, ancak ilmî hayâtının ikinci merhalesi, yâni ezberleme, araştırma ve inceleme safhası olan uzmanlaşma (**ihhtisaslaşma**) merhalesinde okuduğu kitapları kaydetmiştir. Bundan dolayı *Bernâmece*'nin hacmi küçük ve kitap isimleri az olmuştur. Yine bundan dolayı, *Bernâmece*'nin değeri artmıştır. Çünkü, onun bu eseri, kendi asrında yüksek tahsîl merhalesinde hangi kitapların okutulduğunu gösteren yegâne kaynak olmuş; ve mescidler yanında, talebelerin hocalarıyla birlikte toplandıkları genel ders halkalarının güvenli bir formunu bize aktarmıştır. Biz, bu bilgilere istinâden, **İbn Ebî'r-Rabî'**in eserinde zikrettiği kitapların – tamamının olmasa da-, kâhîr ekseriyetinin, din, dil ve edebiyatla ilgili islâmî bilimler alanında mütehasşıs kimseler arasında kabul görenler ve üzerinde fikir birliği olan kitaplar olduğunu söyleme imkânı buluruz.

si'nin 1756 demirbaş numarasına kayıtlıdır. Bkz. Escorial Kütüphânesi Katalogu, III. cild adı geçen demirbaş numarası. Eser 129 varak olup 724 (1323)'den evvel istinsâh edilmiştir.

- b) **Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Abdurrahmân b. Halef el-Belevî el-Vâdî Âşî'**nin şeyhlerinin *Fihrist*'i. Bu eserin müellif hatlı 901 (1496)'den sonra yazılmış olan yazması Escorial Kütüphânesi, 1725 demirbaş numarasına kayıtlıdır. Eser, 50 varaktan müteşekkildir. O, *Bernâmece*'ni biyografilere göre tertîb etmiştir. Bkz. Escorial Kütüphânesi Katalogu, III. cild adı geçen demirbaş numarası.
- c) **İbn Gâzî'**nin *Fihrist*'i. Eserin adı: “*et-Ta'allül bi-Rüsûm'il-İsnâd* (İsnâd ya da İnşâd olabilir) *Ba'de İntikâli Ehl'il-Menzil ve'n-Nâd*”dır. Müellifinin adı; **Abdullah b. Ahmed b. Ahmed b. Gâzî el-Osmânî el-Miknâsî el-Fâsî'**dir. 919 (1513) senesinde vefât etmiştir. Nüşanın istinsâh tarihi, 896 (1491)'dir. Bu eser, **el-Vâdî Âşî'**nin *Bernâmece*'nin kayıtlı olduğu 1725 demirbaş numarasına kayıtlı ve aynı zamanda birlikte geçmektedirler. Bkz. Escorial Kütüphânesi Katalogu, III. cild adı geçen demirbaş numarası.
- d) H. 714 (1314) yılında vefât eden **el-Gabrînî el-Bicâ'î'**nin *Bernâmece*'i. Onun bu *Bernâmece*'i, “*Unvân'ud-Dirâye*” adlı eserine mülhak olarak 1328 (1910) yılında *Cezâyir*'de basılmıştır. Eserin hacmi küçüktür.
- e) Faslı bilim adamı, **Abdülhayy el-Kettânî'**nin “*Fihris'ül-Fehâris ve'l-Esbât ve Mu'cem'ul-Me'âcim ve'l-Meşyehât ve'l-Müselâlat*” adıyla iki cild hâlinde Fas'ta basılan *Fihrist*'i.
- f) Escorial Kütüphânesi yazmaları arasında 1160 demirbaş numarasına kayıtlı bulunan ve benim **İbn Seyyid'in-Nâs el-Ya'murî el-Endelusî el-Misrî** (aslen Endülüslüdür)'nin olduğunu zannettiğim bir *Fihrist* de vardır. Bu *Fihrist*, 114. varakla başlar, cildin sonu olan 180'inci varakla biter.

Evet, şimdi, kimi düşünceleri ortaya koymak için, bu kitaplara bir göz atalım: Dikkat çeken ilk husûs; bu ders programını veren *fihristlerin*, *Siyer-i Nebî* harîç, diğer *Târih* kitaplarının muhtelif dallarından yoksun olması. Bu da, *Târih*'in bu asırda, genel ders halkalarında (resmî) bir yerinin olmadığı'nın en önemli kanıtıdır⁽⁵³⁾. Şüphesiz, **serbest okuma** ve **başlangıç** (ibtidâ) merhalesinde *Târih İlmi*'nin bir yeri olmuşsa da, bu **İbn Ebî'r-Rabî**'in *Bernâme*'ine yansımamıştır. *Târih* için söylenenler, *Coğrafya*, *Belâğat* ve *Felsefe Bilimleri* ve *Evâil ilimleri* (fennî ve nazarî ilimler) 'nden *Tıbb*, *Astronomi*, *Matematik*, *Zirâat* ve *Kimya* için de söylenebilir. Bu ilimlerin her biri, sayılı ilim adamlarının birbirinden aldıkları özel derslerden müteşekkil olup, bunlara dâir kitaplar, - Endülüs âhâlisi, bu ilimlerin bazısına umûmiyetle şüpheyle bakıp, onların öğretilmesini hoş görmese de⁽⁵⁴⁾- hocasız ve senedsiz olarak okunur-okutulurdu.

İkinci yöne gelince, o da, bu kitapların müelliflerinin beldeleriyle ilgili husûstur. **İbn Ebî'r-Rabî**, eserinde *krâat* kitaplarından dört tanesinin ismini saymıştır. Saydığı bu kitapların müelliflerinin tamâmı, Endülüslü ya da Tunuslu olup, *Endülüs*'e göç edenlerden oluşmaktadır. Bunların ilki; **Ebû 'Abdullah b. Şüreyh el-Endelüsî el-İşbîlî**'dir. O, Maşrık (Doğu İslâm dünyâsına)'a bir kez seyâhat etmiş ve 84 yaşlarındayken 476 (1083)'da vefât etmiştir⁽⁵⁵⁾. İkincisi; *Kurtubalı* olup, *Dâniye*'de ikâmet eden ve orada 70 yaşını geçkinen vefât eden **Ebû 'Amr ed-Dânî**'dir⁽⁵⁶⁾. Üçüncüsü; *Kayravanlı* olup, *Mısır*'da uzun bir dönem ders veren **Mekkî b. Ebî Tâlib**'dir. O, *Endü-*

(53) Bütün bu yargılar, *Bernâme* sâhibinin dönemi ve belki de *İşbîliye* ile sınırlıdır. Her ne zaman, bizim önümüzde bu tür bernâmeceleler çoğalırsa, işte belki o zaman, - makalemizin başında da işaret ettiğimiz gibi- eğitim-öğretim hayâtıyla ilgili doyurucu ve doğru bilgi verme imkânına sâhip oluruz.

(54) **İbn Hazm**'ın "**Merâtib'ul-'Ulûm**" adıyla bir risâlesi vardır. O, bu risâlesinde, okunması ve okunmaması gereken derslerden söz etmektedir. Onun bu eseri, İstanbul Süleymaniye Kütüphânesi, Şehid Ali Paşa Bölümü'nde bir risâleler mecmûası içerisinde 2704 demirbaş numarasına kayıtlıdır...Risâleyi, **İhsân Reşîd Abbâs**, bu sene (1955) neşre hazırlamıştır.

(*) Risâle, 253-264 varaklar arasında yer alıp, nesih hatlıdır.

(55) İbn Başkuvâl, nu: 1095.

(56) İbn Başkuvâl, nu: 873.

lūs'e giderek orada 40 sene kadar kalmış ve 82 yaşlarında iken 437 (1045) senesinde orada hayâta gözlerini yummuştur⁽⁵⁷⁾. Dördüncüsü ise; *Tumus*'un *Meh-diye* beldesinden olan **Ebû'l-'Abbâs el-Mehdî**'dir. **İbn Başkuvâl**'ın zikrettiğine göre⁽⁵⁸⁾, o, h. 430 (1038) civârlarında *Endülüs*'e girmiştir. Bu saydığımız kişilerin tamamı, hicrî beşinci asrın en güzîde sîmalarıdır.

Bu sâha, Mağrib ulemâsının üzerine tam hâkim ve söz sâhibi oldukları biricik sâhaydı. Ne var ki, aynı şeyi *Hadis İlmi* için söylemek imkânsızdır. Zirâ, bunun tam aksi bir durumu biz, *Hadis ilmi*'nde görüyoruz. Çünkü, **İbn Ebi'r-Rabî'**, *Bernâme*'ine *Mağrib*'li olmayan altı muhaddisin kitabını almıştır. Onun aldığı bu eserler, her tarafta müslümanlarca kabul gören ve onların onayını alan meşhûr hadis mecmûalarıdır. Bunlar; **Mâlik**'in *Muvatta*'ı; **Buhârî** ve **Müslim**'in *Sahihler*'i, **Ebû Dâvûd** ve **Nesâî**'nin *Sünenler*'i ve son olarak da **Tirmizî**'nin *Câmi*'i. Biz, Endülüslü âlimlerin bu kitapları şerh etme ve onlar üzerine ta'likler yazmada gösterdikleri azim ve gayretin ne denli büyük olduğunu biliyoruz. Lâkin, ders halkalarına gelince, onlar, her şeyden evvel, doğrudan metinle karşı karşıya gelir ve onunla ilgilirlenirler. Aynı şekilde, dil, nahiv ve temel edebiyat kitapları için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Zirâ, eğer **el-A'lam eş-Şentemerî**⁽⁵⁹⁾, *el-Eş'âr'üs-Sitte*⁽⁶⁰⁾ ve *el-Hamâse*'yi⁽⁶¹⁾ tertîb etmeseydi ve *Bernâme* sâhibi de biyogra-

⁽⁵⁷⁾ İbn Başkuvâl, nu: 1276.

⁽⁵⁸⁾ İbn Başkuvâl, nu: 185.

⁽⁵⁹⁾ 476 (1083)'da İşbiliye'de vefât etti. Bkz. Brockelmann, *GAL*, I, 399 (2. baskıda s. 376), S I, 542.

(*) **Brockelmann**'ın zikrettiği diğer yerler : G I, 22/3, 102, 309; S I, 40, 46, 48, 160, 171, 542.

⁽⁶⁰⁾ **İbn Hayr**, onu, eserinin 388'inci sayfasında, "*Şerh'ul-Eş'âr'is-Sittet'il-Câhiliyye*" diye isimlendirmiştir. **Brockelmann** ise, "*Şerh'uş-Şu'âr'is-Sitte*" diye isim vermiştir.

(**) **İbn Hayr el-İşbîlî**'nin *el-Fihrist* adlı eserini, **Franciscus Codera** ve talebesi **J. Ribera Tarrago** 1963 yılında yayına hazırlamış ve The Trading Office matbaasında Beyrut'ta basılmıştır. Bu matbu nüshada, "*Kitâb'ul-Eş'âr'is-Sittet'il-Câhiliyye*" diye geçer. Ve eserin üstâd **Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Süleymân en-Nahvî el-A'lam** tarafından şerhinin yapıldığı söylenmektedir (bkz. *a.g.e.*, s. 388-389).

(***) Müellifin nisbet edildiği yer *İspanya*'nın **Santa Maria** şehridir. Bu nisbe, "*Şentemerî*" ya da "*Şantamarî*" olarak okunabilir. Sonuçta, *Santa Marialı* anlamına gelir. **Brockelmann**, bu nisbeyi "*Şantamarî*" şeklinde okumuştur. Bkz. **Brockelmann**, *GAL*, Dritter

filer arasında zikrettiği *el-Kürrâset'ül-Cezûliyye* olmasaydı, Endülüslülerin bu alanda ismi bile geçmeyecekti. Zaten, Endülüslülerin tesiri bunda bile çok zayıf kalmıştır. Bununla beraber, **el-Cezûlî**, *Merâkeş*lidir. *Endülü*s'ü ziyaret etmiştir. *el-Kürrâse*'nin ona nisbet edilmesi, **İbn'üz-Zübeyr**'in de ifade ettiği gibi gâyet tabiidir⁽⁶²⁾. Biz, şu'arâ dîvânlarında, **Ebû Temmâm**, **el-Mütenebbî** ve **Ebû'l-'Alâ**'yı hep kıvılcımı tutuşturan ve öncü kimseler olarak görürüz de, nedense hiç *Endülüslü* bir şâirin bahsine rastlamayız. Kanaâtimize göre, bu durum, ders halkalarının, bu büyük isimlerle ilgilenirken, Endülüslüleri ihmâl etmelerinden kaynaklanmıştır. Bu husus, Endülüslü şâirleri, nesilden nesile süregelen bu şikâyetin gölgesine sığınarak kendilerini temize çıkarmalarını sağlamıştır. Evet, yakınlıktan dolayı, onlar suçlanabilir, fakat asıl ayıp, onların etrâflarından habersiz olmalarıdır, yoksa başarısız olmaları değildir. Bu hususta, **İbn Hazm** şunları söyler :

Supplement-band, s. 763.

- (⁶¹) **el-A'lam eş-Şentemerî**, *Divân'ul-Hamâse*'yi kâfiyelerine göre tertîb etmiş ve bu esere öyle bir şerh yapmıştır ki, neredeyse bu eser onun adıyla anılır olmuştur. Hattâ daha da ileri gidilerek *Divân*'a "*el-Hamâset'ül-A'lamîyye*" de denilmiştir. Eseri istinsâh eden kâtib mukaddimedede metodu açıklarken (Escorial Kütüphanesi'ndeki yazmanın demirbaş numarası 312'dir) şunları söyler : "*Ebû Temâm'ın Hamâse'si, Ebû'l-Feth b. Cinnî'nin et-Tenbîh ve el-Mübhic adlı bu iki kitabıyla alakalı olunca, bu eser, asrımızda gereken rağbeti bulamamış ve bir tarafa atılmıştır. Bunun da yegâne sebebi, eserin "el-Hamâset'ül-A'lamîyye" olarak bilinmesi ve pek çok kimsenin buna yönelmesidir...*".
- (****) **İbn Cinnî**'nin *Kitâb'üt-Tenbîh 'alâ Şerhi Müşkilât'il-Hamâse* adıyla, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nin Ahmed III Kitaplığı bölümünün 2369 demirbaş numarasına kayıtlı 252 varaklık m. 1198'de nesih hatla istinsâh edilmiş bir yazması mevcuttur.
- (*****) Yine, **İbn Cinnî**'nin *el-Mübhic fî Tefsîri Esmâi Şu'arâi Hamâse* adlı eserinin tesbît ettiğimiz basması, **Hasan Hindâvî**'nin tahkikiyle 1987 yılında Dımaşk'ta 270 sayfa olarak Dâr'ul-Kalem yayımları arasında çıkmıştır.
- (⁶²) Konu için bkz. *es-Sılat'us-Sıla*, s. 53, 54. **İbn'ül-Ebbâr**'ın *et-Tekmile*'nin 1932 numaralı biyografisinde verdiği bilgiye göre, **el-Cezûlî** 606 (1209) ya da 607 (1210) senesinde *Merrâkeş*'de vefât etmiştir. Aynı zamanda onun *Kürrâse*'si *el-Mukaddime* diye de isimlendirilmiştir. Bu eserin yazma nüshaları Escorial Kütüphanesi'nde mevcuttur. Bkz. **GAL**, *G I*, 308; *S I*, 541.
- (*) Bu eserin bir yazması Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Beyazıt bölümü, 6343 demirbaş numarasına kayıtlıdır. Adı; *el-Mukaddimet'ül-Cezûliyye* olarak kaydedilen eser, nesih hatlı olup, 56 varaktan müteşekkildir.

“Herkes uzak olmaktan yakındır; hâlbuki, ilmin kesâdına sebep olan şey yakın olmaktadır”⁽⁶³⁾.

Yine İbn Bakiyy el-Kurtubî de şunları söyler:

“Ağlayacak, şiirin kâfiyeleri, kan çanağına dönen gözlerle,

Acemler arasında yitip gitmiş bir Arab’a”⁽⁶⁴⁾.

Fıkıh ilmine gelince, Endülüslülerin bu sâhada yüksek gayretleri ve son derece bereketli ürünleri olmuştur. Buna rağmen, İbn Ebî'r-Rabî'in *Bernâme*c'i bundan yeteri kadar nasibini alamamıştır. Bu *Bernâme*c'de, 8 kitap geçer; bunların ikisi: Maşrık ulemâsından İbn'ül-Cellâb'ın “*et-Tefrî'*”i ve Abdülvehhâb b. Nasr'ın “*et-Telkîn*”i. Endülüslülerin üç kitabı geçer: İbn Rüşd'ün *Mukaddemât*'ı, et-Tulaytulâ'nın *Muhtasar*'ı ve İbn Abdilberr'in *el-Kâfi*'si. *Kayravânlılar*'a düşen pay da, *Endülüslüle*'rinki kadardır: İbn Ebî Zeyd'in *el-Muhtasar*'ı ve *er-Risâle*'si ile el-Berâziğî'nin⁽⁶⁵⁾ *et-Tehzîb*'i.

Kayravânlılar'ın varlığı, *Kayravân*'ın bilimsel nüfûzuna delâlet eder. Biz, ilk *Endülüs* asırlarında biliyoruz ki, bu rolü 240 (854)'da vefât eden *Sahnûn* üstlenmişti. O esnâda, *Kayravân*, *Mağrib*'in her tarafı için ilim merkezi olmuş ve *Maşrık* ile *Endülüs* arasında birleştirici bir halka görevi görmüştü. Bu durum, *Endülüs*'te altıncı asra kadar devâm etti. Hicrî dördüncü asırdaki *Kurtuba*'nın azamatine rağmen, *Endülüslüler*, *Kayravânlılar*'ın eserlerinden müstağnî kalamıyorlardı.

⁽⁶³⁾ el-Humeydî, *Cezvet'ül-Muktebes*, s. 292, Kâhire 1952.

(**) İbn Hazm, bu kıt'ada, uzak olmanın belki ilim almamak için geçerli bir sebep olabileceğini, ama bunun aksi yakinken bile istifâde etmemenin hiçbir bahâneyle kabul etmeyeceğini ifade eder.

⁽⁶⁴⁾ *ez-Zahîre*, I, 165. varak (Kâhire yazması, ikinci kısım). İbn Bakiyy 540 (1145) ya da 543 (1148)'de vefât etti. Dâr'ul-Kütüb'ün 11. kısımdaki mikrofilime bak.

⁽⁶⁵⁾ İbn Ferhûn, s. 112'de onun biyografisini verirken şunları söyler : “*Mağrib ve Endülüs'te insanlar ona itimâd ederdi*”. O, daha sonra, Sicilya'ya göç etti.

Son bir tesbît de, ilimlere göre rivâyet edilen kitapların sayısında çeşitlilik bakımından bir tür dengenin bulunduğu gerçeğidir. Neredeyse ilimlere göre verilen kitapların sayısı, birbirine denk düşmekte. Biz biliyoruz ki, **İbn Ebî'r-Rabî'**, her şeyden evvel nahivcidir ve onun te'lif gayreti nahiv ilmine yönelmiştir. Kanâatimizce, bu bilimlerin sayısındaki bu denge, mezkûr *Bernâme*'in müellifinin dönemi ve yaşadığı beldedeki müşterek eğitim-öğretimin durumunu tasvîr eden bir göstergedir. Bu faraziyeye rağmen, şunu da unutmamalıyız ki, kadîm İslâm kültüründe, alternatif eğitim metodları arasında bir tercih yapmak, ilim talebesinin bir hakkı idi. Ancak, günümüzün modern devlet eğitim-öğretim sistemindeki gibi bir müfredâtın, orada da mevcut olduğunu söylemek son derece güçtür.

